

8528

ՀԱՅ
ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒ
ԻՐ ԴԵՐԸ

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՔԶՆՅ. ՏԷՐ-ԽՈՍՐՈՎ
(ԳԱՏԸ-ԳԻՒՂՑԻ)

ՏՊԱՐԱՆ «ՄԱՍԻՍ» ՓԱՐԻԶ

1927

281.6

S-37

04 NOV 2009

281.6
S-37

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ

ԻՐ ԴԵՐԸ

ՄԵՐՈՒԺԱՆ ՔԶՆՅ. ՏԷՐ-ԽՈՍՐՈՎ.
(ԳԱՏԸ-ԳԻՒՂՑԻ)

1927

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՍԻՍ ՓԱՐԻՋ
208bis LԱՖԱՅԵԹ ՓՈՂՈՑ

Handwritten notes:
Սեպտեմբեր 28. Քիշինյով
Հանրապետություն
Մեծ Բրիտանիա
4/4/1928

Handwritten scribble

ԱՌ ՀՈԳԵԻՈՐ ԾՆՈՂՍ

ԳԵՐ, ՏԵՐ ՎՌԱՄՇԱՊՈՒՅ Ս, ԵՊՍ, ՔԻՊԱՐԵԱՆԻ

ՈՐԴԻԱԿԱՆ ԱԿՆԱԾԱՆՕՔ

ՍԵՐՈՒԺԱՆ ՔՇՆՅ.

1605-91

124-901

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԵՒ ԻՐ ԴԵՐԸ

Այն պահուն, երբ եկեղեցւոյ վերադարձնումի եւ վերակազմութեան նոր շարժում մը կը նշմարուի, յետադարձ ազնարկով մը անկարելի է կանգ չառնել այն սրբազան շիրիմներուն առջեւ, որոնց վրայ թէեւ ո՛չ մէկ արձանագրութիւն, որոնց շուրջը ո՛չ մէկ փթթող ծաղիկ, որոնց կողքին ո՛չ մէկ խա՛չ, եւ սակայն կը ներկայացնեն մարտիրոսացած ու նահատակ հայ. եկեղեցականութեան զոհարերումի խորանը, ուր, քրիստոնէութեան անունով, բազմաշարժար ժողովուրդ մը իր աննախընթացօրէն ահաւոր ողջակիզումի պատարազը մատուց իր ընտրեալներով:

Եթէ երախտազէտ ազգեր իրենց Անձանօթ Զինուորին յուշարձանը գոյակերտեցին, հոգեկան վշտազին թափով մը մեր ճշմարիտ նահատակներուն անձանօթ այդ շիրմին պատուանդանին կը նուիրեմ հայ եկեղեցւոյ եւ եկեղեցականութեան պանծացումին ձրգտող բարենախանձ զգացումներու հանդանակը, սա՛համեստ մատենանը, իբրեւ անթարշամ ծաղիկ, իբրեւ յիշատակարան կոթող մը, անոնց խնկաւէտ մարտիրոսացումը խորհրդանշանող:

Անվերապահօրէն պէտք ենք ընդունիլ թէ Հայ Առաքելական Եկեղեցւոյ ուխտեալներու սրբազան հոյլը, ընդհանրական եկեղեցիներու համամասն կղերին եւ ուխտի մարդոց կարգին, էապէս անգուզական դիրք մը գրաւած է, լուսաւորչական դահուն շուրջ:

Եւ ի՛նչ որ ալ ըլլան անհատականութիւնները, հաւաքական նպատակի մը նուիրուած մարդին մէջ, հայ եկեղեցականն է որ անձնաւորած է իր վրայ «Ժողովուրդէն ծնած, Ժողովուրդին համար» նշանաբանը, բարոյական պարտականութեան պատնէշին վրայ ներկայանալով միշտ կրօնքին ու եկեղեցիին ի սպաս, իբրեւ աննկուն զինուորեալ:

Այս անխախտ համոզումը որ կը վարէ մեր բանականութիւնը, իրաւունք կուտայ մեզի կարծելու թէ ո՛չ մէկ արհամարհանք ու սկեպտիկ հեգնանք պիտի չկրնան զօրել ընկճելու և տկարացնելու վառ հաւատքն ու անդիմադրելի նպատակակէտը հայ կղերին, որոնցմով տոգորուած, ներկայացուցած ու պաշտպանած է ան հայ եկեղեցւոյ դարաւոր գոյութիւնը:

ՀԱՅ ԿՂԵՐԸ

Հալածական, անտուն անտէր, ցիրուցան ժողովուրդի մը ծոցէն ծնած հայ կղերը, պարտականութեան մարդը եղաւ, և անշահախնդիր ուխտեալներ ու անհամար վաստակաւորներ տեւական փառքը կազմեցին եկեղեցականութեան:

Նիւթական կեանքին մէջ, գիտենք թէ անլուր զոհողութիւններով ձեռք բերուած իր մը շատ աւելի արմատական արժէք մը կը ներկայացնէ, քան ինչ որ զիւրատար պայմաններու արդիւնք է:

Անկարեւոր վերագրումներ, անխորիւրդ ուժացումներ ո՛չ մէկ հանգամանքներով չեն կրնար խեղաթիւրել այն հսկայական զանգուածը եկեղեցականութեան, որ իտէալական բարձր տոգորումներով փոխարինեց իրմէ ակնկալուած ամէն ազգաւորէր ծառայութիւններ, իր կոչման ու պարտականութեան մարդը մնալով միշտ, կուրծք տալով նոյն իսկ անարգանքի ու կամայական խժբժանքներու և անվեհեր մաքառելով ամէն խոչընդոտներու դէմ:

Ճակատագրականօրէն հալածական հայ կղերը ուրեմն, միշտ բարձր և միշտ վսեմ պատուանդանի մը վրայ կը դաւանիմ, ու նշանակելի մանաւանդ անոր համար որ, նոյն ինքն տառապանքի ճամբուն վրայ և շա՛տ համեստ պայմաններու մէջ, զիտցած է արհամարհոտ առաջխաղացումով վարել իրեն վստահուած Ժողովուրդին սիրտն ու միտքը, անոր հոգեկան ու ընկերային հակումներուն հետ զուգընթաց քալելով, միշտ ժամանակակից ոգւոյն համապատասխան նկարագրով մը:

Խղճամիտ վերաքաղը անցեալ շրջաններուն կը բերէ մեզի որոշ արդիւնքի մը և անժխտելիօրէն

փաստացի պատմութեան մը առջեւ, ուր հայրապետներ, հոգեւոր տաղերգակներ, սրբազան հեղինակներ, օրինակելի նախանձախնդրութեամբ, բանաստեղծներ ու կազմակերպեր են, յօրինելով հայ եկեղեցին աննախընթաց ոգեւորութեամբ:

Եւ ժամանակակից պատմիչներ, մինչեւ մեր օրերուն արձագանգ գտած, իրենց անսրբազրելի վաւերականութեամբ օժոն հաւաստիքներովը, կը ներբողեն հայ եկեղեցական մատենադրութեան այն ոսկեղենիկ շրջանը յորում նարեկացիներ և Շնորհալիներ երանաշնորհ ռաճկիրաներն եղան հայ կրօնական մարդին մէջ, հեթանոս միտքը վերծուելով նորագոյն ներշնչումներով ու դրոշմելով անոր ճակտին երկնասլաց թռիչքը:

Ու հինգերորդ դարէն մինչեւ այսօր, տասնեւհինգ դարերու շղթայումով օղակաւորուած ժամանակամիջոցին մէջ, անդրդուելի նկարագիրը հայուն ո՛չ մէկ դար, ո՛չ մէկ պատմութիւն երկնած է իր ծոցէն, ներկայանալով ո՛չ միայն կրօնական դաւանանքներու, ծիսական արարողութիւններու և զուտ հոգեւորականութեան մտազբաղումներով տոգորուած զանդուածային ժողովուրդ մը, այլեւ գիտակից հետեւող մը քաղաքակիրթ ազգերու օրստօրէական յառաջդիմութեանը և անոնց դպրութեանը:

Յանուն կրօնի և բարոյականի պայքարող հայ կղերն ու ժողովուրդը՝ միաժամանակ եղած են նաեւ զրացի ազգերու մէջ յառաջապահ ջահակիրներ միշտ աւելի բարգաւաճ, միշտ աւելի խիզախ թռիչքով, զլելով զիրենք շրջապատող այլամերժ բարքերը, ազգային նկարագրի ծափահարելի տոկունութեամբը:

Եւ յանուն տոհմային արժանապատուութեան պահպանումին եղած զոհաբերումներու ընթացքին խսկ, պատմութիւնը կ'աւանդէ նաև մեզի հայ ցեղին, հայ արիւնին այն ինքնակամ անձնուրութիւնները,

որոնց կը պարտինք դարերէ ի վեր մեզի կտակուած այսօրուան եկեղեցիին գոյութիւնը, կորովագին վերապրումներով:

Եթէ կ'ընդունինք թէ միջավայրը չ'ազդէր նկարագրի մը վրայ — թէ նկարագիրը վեր կը մնայ զինքը շրջապատող ազդեցութիւններէն — եթէ անոնք օտար են եւ անխաղաղ, պէտք ենք ընդունիլ ուրեմն թէ, նախնական շրջաններէն մինչեւ մեր օրերուն, հաւաքական կամ առանձին և հակառակ բաղխումներու գերմարդկօրէն համբերութեամբ դիմակալող հայ միտքն ու բազուկը կրօնքին ներշնչած բարոյական պատառին վրայ գիտցած են արտայայտել ա՛յնքան հարազատօրէն դիմազիծը իր ներշնչումներուն, իր հակումներուն և իր դաւանանքին, որոնցմով կը ներկայանայ այսօր քաղաքակիրթ ազգերու կողքին, փորձառական կատարելութեամբ:

Եւ շինարար հայը, ստեղծագործող իր ոյժերուն կրթնած, հետեւաբար դիտենք նաեւ թէ, ցաւի գալարումներուն և անիրաւ զրկանքներուն մէջ խսկ, պահեց իր կրօնքն ու գոյութիւնը, ապահովելով նաև, իր կարգին, եկեղեցին ու ազգային լեզուն պահպանող նայ կրօնականին կեանքը:

Եւ ո՞վ ներարկեց անոր մէջ այդ սրբազան աւիւնը, եթէ ոչ մարտիրոսացած ազգի մը նշխարներուն նահատակուած մասունքները, որոնք, հաւատքով օժոն, յաւիտենական յաղթանակի մը լաւագոյն չափանիշը եղան, տառապող հայութեան ոյժ ու կորով ներշնչող:

Եթէ հին դարը կրօնական գահակալներու հրաշագործ ներշնչումներով, իր բնածիր տաղանդներով, իր վեհափառ հեղինակներով, անզուգական մատենաներու պատուական աւանդներ կտակեր է մեզի, ժամանակակից պատմութիւնը ո՛չ նուազ գնահատելի շրջաններու արձագանգը պիտի տայ ապագայ սերունդներ-

րուն, որոնք պիտի տեսնեն թէ մայր նպատակը միշտ հաւատարիմ մնացած է, վերապրեցնելով դադափարապաշտ հայ ժողովուրդին մէջ տոհմային արդիւնաւէտ ժառանգականութիւնը:

Ու տիեզերքին չորս անկիւնները թափառող հայ ցեղին զաւակները երբ իրենց աւագ պարտականութիւնը նկատեցին աւերակներու վրայ հիմնել նո՛ր նոր Գէորգեան ֆեմարաններ, քաղութանց ժառանգաւորացներ ու Գալբեւանքը Արմաշեան միաբանութեան, իր կարգին եւս հայ կղերը պէտք է խոստովանիլ թէ մնաց պարտականութեան մա՛րդը, ու ժամանակներու ոգւոյն համաձայն ծնաւ, կերտեց նոր ոյժեր, նոր միտք, նոր ուղղութիւն, ծաղկեցնելով հոգեւոր ածուներու այդ սրբազան դարաստանները, հաւատարիմ աւանդապահութեամբ:

Եթէ, ըստ պատմագիրներու, հինգերորդ դարը օրրանը եղաւ հոգեւոր հեղինակներու, այժմու դարը անուրանալի է թէ վերլուծողներ ու վարդապետողներ նուիրեց հայ կրօնական գրականութեան:

Մահակներ ու Մեսրոպներ գտան ու ձուլեցին հայ տառերը, բայց իրերայաջորդ կոչեալներ իրականացուցին ամէն ձգտում, տալով իսկատիպ զրոշմ մը «կրօնային վերլուծեալ գրականութեան» զոր լուսագոյն կերպով կրցաւ թարգմանել նաեւ ժամանակակից դպրոցը, գեղեցկօրէն արդիւնաւորելով տիպն ու տառը:

Ամէն դար իր եկեղեցական գործիչները եւ շրջանները ունեցած է. ներկայ հայ եկեղեցական շրջանը պիտի յիշատակէ նաեւ իր կարգին եւս. այժմու եկեղեցականները որոնք ովկիսաններ հեռու ծառայեցին ամէն երդիքի տակ, ամէն հայու մօտ, տաճարներէն մինչեւ տարազրի ճամբուն վրայ և մարտիրոսաբար նահատակուելով նոյն իսկ արիւնի ու թալանի գողգոթաներն ի վեր եղան զիտակից ուխտեալներ, անձնդիր մշակներ:

Պահ մը դադրինք մեր խորհրդածութիւններէն եւ լսենք նոյն ինքն բարձրապատիւ վանահայրն ու գործադիրը՝ որ կը զրէ համանման առիթով մը, կրօնական իր ձեռնասուններուն գործունէութիւնը ակնարկելով:

— «Խղճամիտ գործունէութեան մը ոգին կը դիտուի տանոց վրայ ու հասարակ եւ իւրաքանչիւրն իր փորձառութեան չափովը իր համայնքին օգտակարապէս ծառայելու գօտեպնդումն ունի:

— «Եթէ Թեոփիլաներ նշմարուած են անոնց վրայ, վստահ ենք սակայն թէ, այդ տմենը պիտի չկրնան սղտորել անոնց ներքին գիտակցութիւնը, եկեղեցականի սէրտ գիտակցութիւն, զոր դժբաղդ պարագաներու, սրտի սեղմումներու եւ վրկումներու թոհուբոհին մէջ, պայծառ եւ անողօտ պիտի փնտռէ պահել միշտ:

— «Ո՛վ է որ, նախանձախնդիր ըլլալով տղագլին կըրթութեան ու մշակումին, պիտի համարձակի իբրեւ «մակաբոյժ»՝ արհամարհել հայ եկեղեցականին շնորհաբեղ ածումը մեր կենսունակ հիւթին վրայ:

— «Զենք հարցներ թէ երբէն ի վեր դադարած են իրենց հայրերուն տղնուականութեան պատիւ բերելէ, ժողովրդասէր, լուսամիտ, պարկեշտ ու գործունէող եկեղեցականներ:»

Մասնաւորաբար մեզի, թրքահայերուս համար գեո շատ թարմ է մտքերու մէջ յիշատակը և այն խանդավառ ընդունելութիւնը որ ծայր տուաւ անխտիր բոլոր Արմաշեաններու երեւումովը, որոնք եկան նոր շրջան մը վերապրեցնել մեր մէջ, երջանկայիշատակ Խրիմեաններու, Մուրատեաններու, Սրուանձտեանցներու կիրարկած կրօնագրականութեան ներքին վերջ, մշակելով եկեղեց. գրականութիւնը, քարոզելով, մեկնելով, թարգմանելով մաստատիրական վարդապետութեամբ մը, իբրեւ բաց մատենաները իրենց «ուսուցչապետին»:

Ու մտերմիկ միջնորդութեամբ մը թափ տուած օրասորէական յարաբերութիւններու, գրագէտ, գրասէր բա-

բեկրօնն ու հաւատացեալը եռուզեռ կեանքը կ'ապ-
րէին, կրօնական հանդէսներէ, հոգեւոր պարբերական-
ներէ ու սրբավայրերու թովիչ գմբէթներուն տակ վա-
յելելով գիրենք, ինքնակամ գոհունակութեամբ:

Կրնանք խոստովանիլ ուրեմն թէ համանման
նպատակակէտ մը որդեգրող ու է միջավայր պիտի
չկրնար երբեք տարբեր հայեցակէտ մը մարմնացնել
իրմով և իրեններով, որքան ըրին Դպրեվանքեանները,
նոյն իսկ շատ սեղմ պայմաններու տակ եկեղեցւոյ
արդիական կազմը ներկայացնելով աւանդապահօրէն:

Եթէ երբեք գտնուեցաւ իրենց մէջ ներկակ խմո-
րումներ, եկան դարբնուիլ սակայն անոնք հաւաքա-
կան միակ նպատակի մը շուրջ, դադափարական ի-
տէալ ուղղութիւններով ծառայելով ազգին:

Ակնհերեւ է ուրեմն թէ, երբ կղերն ու ժողովուրդը
զադափարական եղբայրացումով կը մօտենան իրարու,
երբ քօղարկումներ չկան վարդապետութեանց մէջ
և ճշմարիտ ճանաչողութիւնն է որ կը տիրէ փո-
խադարձաբար, այլեւս մեռեալ խօսքեր կը մնան այն
ամէն ծրագիրները վերանորոգութեան, որոնք կը մտա-
հոգեն մեզ այսօր առաջքը առնելու համար շեշտուած
ուճացումներու և պատուարելու համար կրօնամերժ
նպատակները:

Դարավերջիկ արդիականութեամբ, երբ մարդկա-
յին միտքը մտածումներու յեղաշրջումը կը զգայ իր
մէջ, բնականաբար շատ անմիջական կը դարձնէ եկե-
ղեցւոյ բարեփոխութեան հարցը, շեշտելով կարեւո-
րութիւնը անոր կատարելիք գերին, որ թէեւ առաջին
առթիւ մտահոգիչ, բայց երբ վերլուծենք պայմաններն
ու միջոցները, դիւրաւ կարելի պիտի ըլլայ հասնիլ
հաւանական արդիւնքի մը:

Հետեւաբար, արդի պայմաններու մէջ, դարմա-
նումի անյետաձգելի միջոցներէն մին՝ պէտք կը զ-
գանք շեշտելու, այն միակ ուղղութիւնն է, որով նախ

նայ եկեղեցականութիւնը պէտք է պատրաստել նոր
եւ նպատակայարմար կազմակերպութեամբ:

Բրիտոնէական վարդապետութեանց կատարելու-
թիւնը պատգամող մեր հայ եկեղեցին ամէն իրա-
ւունք ունի դարեր ևս շարունակ ապրելու, եւ որքան
ատեն որ լրջախոհ ուսումնասիրութեանց անսպառ
աղբիւր մըն է ան, պիտի զրաւէ ու է տրամաբանող
միտք:

Եւ հայ եկեղեցին կոչուած է լաւագոյն շրջաններ
վայելելու, ներկայացնելով կորիզը բարձր բարոյա-
կանի մը:

Այսքան սրբազան տուեալներով կառուցուած
կրօնքի մը պաշտօնեան ամենակենսական ազդակն
է ուրեմն տեւականացնելու համար անոր ներշնչած
հմայքն ու լրջութիւնը, պահպանելով հայ եկեղեցւոյ
դարաւոր վեհութիւնը:

ՔԱՀԱՆԱՅՈՒԹԻՒՆ

Կ'արժէ ուրեմն արտայայտուիլ մեր այսօրուան կրօնական պաշտօնեաներուն դասաւորումներուն մասին և տեսնել թէ ի՞նչ հանգամանքներու տակ կը ներկայացնեն անոնք իրենց կատարելիք դերը:

Հայ եկեղեցին, ինչպէս անցեալին մէջ, այսօր ալ կ'ընդունինք թէ պէտք ունի իր կազմակերպութիւնը ղեկավարող հեղինակաւոր եկեղեցականներու, զայն ներդաշնակութեան մէջ պահող վերաբերուող վարչական, բայց նոյնքան ալ տրամաբանական է որ, վերցնենք այլեւս այն անհասկնալի խտրականութեան ոգին, որ վտանգած է մեր կրօնի պաշտօնէութեան մարդին մէջ այն միւս դասակարգը, քաջանալովութիւնը, որուն զրուած ու ապրած դիրքը շատ քաջալերական վիճակ մը չունի այսօր:

Եւ մեր հայ եկեղեցականութեան շարքերուն մէջ դասակարգային շերտաւորումները շատ տկար կերպով ըմբռնուած ըլլալով ժողովուրդին կողմէն, շատ ալ հասկանալի է որ քահանայութիւնը, օրսօրէ տկարանալով, չէ կրցած պատուոյ տեղ մը զրաւել պահանջուած չափով ու խոստովնալից ասպարէզ մը նկատուիլ:

Ու որքան ատեն որ մեղադրելի վերապահումներ քաջալերութիւն գտնեն, քահանայական ասպարէզը պիտի չկրնայ բարձրանալ, մնալով մի'շտ լճացած ու յետադէմ «գործակատար-ծիսարար»ներու անհրապոյր մակարդակի մը վրայ:

Բայց ինչո՞ւ և մինչեւ ե՞րբ այս արհամարհոտ վերաբերումը «քաջանայագործողներու» նկատմամբ:

Փորձառական քննութեան մը բովէն անցընենք պահ մը տիրող հոգեբանութիւնը, ժողովրդային ամէն խաւերուն մէջ, ուր անկարելի պիտի չըլլայ նշմա-

րել այն թաղուն արհամարանքը, որ, ինչպէս ըսինք, փաստաբեր հանգամանք մը առած է զգալի համեմատութեամբ, կրօնականներու այդ դասակարգին հանդէպ:

Զ'արժեք ուրեմն սրբազրեւ այդ սխալ մտայնութիւնները հիմնական դարմանումներով, երբ կը տեսնուի թէ ժողովուրդին մօտ անմիջական հաղորդակցութեան մէջ ապրողը աւելի լայն չափով մը քահանա'ն է, որ կողք կողքի կը քալէ անոր հետ քան վեղարաւորը, որ շատ անգամ հազիւ քանի մը ժամուան կեանք ունի ուկնդիր բազմութեան մը մօտ, չէզոքացուած շրջանակի մը մէջ, իր քարոզչական պաշտօնին կիրարկումէն անմիջապէս յետոյ:

Յայտնի եկեղեցականի մը շահեկան մէկ տեսութիւնը նպատակայարմար կը գտնեմ մէջբերել հոս, այս առթիւ յայտնուած կարծիքի մը կարեւորութեամբը, ընդօրինակելով զայն.

— «Լաւագոյնին տիրանալու տենչը Դպրեմանք մը երկնեց ու ծնու: Այդ նորածին հաստատութիւնը քաղաքական շատ անպատու պայմաններու ներքեւ կրցաւ իր գոյութիւնը պահել եւ շեշտակի դիմել իր որոշ նպատակին, բայց շատ բնական հարցում մը ունինք թէ, ուսեալ եւ դարգացեալ կուսակրօն եկեղեցականներ ունենալու իրական պէտքը կըլուղ, զգացող հաստատութիւնը կամ անոր պաշտօնական ներկայացուցիչները ինչո՞ւ միեւնոյն նախանձարյունութիւնը ցոյց չեն տար ամուսնացեալ եկեղեցականութեան, քաջանայութեան վերաբերմամբ:

— «Կարելի չէ խորապէս չցաւել հայ եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան ներկայ կազմին մէջ ամենէն աւելի անտեսուած եւ իր բաղդին թողուած քաջանայութեան վրայ, որ իր պաշտօնին բնութեամբը, մեր եկեղեցւոյ նուիրապետութեան մէջ, ունի իր ամանձնաշատուկ տեղը:

— «Անկիւ է ժողովուրդին մօտ ապրողը, անոր խորհրդաւորութեան, բաղդակիցը, վիճակակիցը, առաջնորդը տան, երէցը եւ տէր հայրը: Եկեղեցւոյ եւ ժողովուրդին գործնական կեանքին հետ այսքան մօտէն շփում ու սերտ աղերս ունեցող

քանիսնայուծեան նիւթապէս ու մտաւորական աննախանձեւի վիճակը եւ բարեւոքումի համար ցոյց տրուած անտարբերութիւնը, ուշ կամ կանուխ եկեղեցին ամայութեան եւ ժողովուրդն ալ բարոյական անանկութեան պիտի դատապարտեն:

— «Այլեւս պէտք է վերջ մը տալ ներկայ անգոհացուցիչ դրութեան շարունակութեանը, որ մը եկեղեցին ու իր հօտը չարագուշակ տխուր իրողութիւններու ակնատես չը նեւու համար:

— «Եւ հարկ անհրաժեշտ է եկեղեցին օժտել իրենց պաշտօնին գիտակցութիւնը եւ ծանրութիւնը քաջ ըմբռնող քանիսնանկում, որպէս զի կրօնքը ու բոլոր նաւիրականութիւնները ծաղրանքի աւարկայ ըլլալէ դադրին, ներկայ սկեպտիկ դարուն մէջ:»

Կրօնքն ու եկեղեցին յարգող հայութիւնը ուրեմն անհրաժեշտ է որ տիրաբար պահանջէ նախ եւ առաջ իր դարաւոր եկեղեցիին վերանորոգման դարմանը ու սրբազրէ զայն իր հիմնական գծերուն մէջ, քան թէ ծխական կարգ մը կրճատումներուն պէտքէն տարուի, որոնք աւելի կամ նուազ չափով չեն կրնար երբեք ժողովուրդը իր եկեղեցւոյն հետ հաշտեցնելու ոյժ մը ապահովել, չներկայացնելով անհրաժեշտ արժէք մը եկեղեցական բարենորոգումներու հարցին շուրջ:

Հայ կղերը իր հոգեւորական զիրքին բարձրութեան վրայ ոչ մէկ կերպով չկրնար հմայաթափուիլ, որքան ալ եկեղեցական աստիճաններ աւելի կամ պակաս արժեցումներով որակած ըլլան զայն, ամուսնացեալ թէ կուսակրօն, վեղարաւոր կամ անվեղար:

Իրենց կոչման գիտակից եւ հաւատարմօրէն եկեղեցական ասպարէզը բարձր պահող արժանաւոր քահանայութիւնը քաջալերելով եւ անոնց զիրքին վայել եկեղեցական աստիճաններու բարձրացման գաղափարին ազատախոս հեռատեսութեամբ, բերկրադիթ

է արդարեւ որ դրականօրէն ստորագրուի այլեւս, իրեւ արդիական պահանջումներու համապատասխան, կարգադրութիւն մը:

Եւ երբ մէկ կողմէն կը ձգտինք հիմնական բարեկարգութիւններ ներմուծել, տեւականապէս բարձրացնելու համար հայ եկեղեցւոյ զիրքը, քաջալերական պիտի նկատենք տեսնելով նաեւ որ հայ եկեղեցւոյ կազմին բարոյական նեցուկներէն մին հանդիսացող իայ քանիսնայութիւնն եւս որոշ միջոցներով օժտելու կամեցողութիւն մը ցոյց տրուի այլեւս, անխըտրական ոգով մը իրենցմէ արժանաւորները նոյն իսկ բարձրագոյն աստիճաններու վրայ դնելով:

Ի՞նչ փոյթ թէ գիտութիւնը յառաջդիմեր է, թէ մարդիկ հիառթափումներ ունին բնութեանական յայտնութիւններով, թէ զգացումները նիւթականացած են, թէ դրական աշխարհը յեղաշրջած է այլեւս. տիրող բանականութիւնները եւ մարդկային դատողութիւնները:

Անխուսափելիօրէն պէտք ենք համոզուիլ թէ կրօնական բարձրութիւնը ղէպի հո՛ն պիտի դահակալէ միայն, ուր մարդկային միտքը պիտի չկրնայ յենակէտ մը գտնել, ո՛չ իր փիլիսոփայական վերլուծումներովը, ո՛չ իր իմաստասիրական քննութիւններովը եւ ո՛չ ալ իր ինտուիտակներուն ոյժովը խորաչափելով անեղբուրութիւնը:

Երբ բժիշկը իր ճարտար մատներուն տակ շոգացող նշդրակին հարուածը կուտայ թարախացած պաւարին, անոր սպիացումը ազերսող պարտականութեան ձայնն է որ կըզգայ ներսիդին ու ճգնաժամային այդ պահուն, իր բովանդակ ոյժն ու ճիգը այլեւս ապագային է որ նուիրուած կ'ըլլայ:

Հիւանդը պէտք է բժշկել, ապահովելով անոր կեանքը, անոր ապագայ կեանքը, նոյնինքն կեանքը՝ իր շուրջիններուն, ապագան՝ միւսներուն տեւական գոյութեանը:

1605-91

1924-90

Եկեղեցականը ուրեմն գիտակից մասնագետն է եւ իր դերին մարդը, որ կոչուած է ծառայելու վաղուան համար:

Ու այդ վաղը պէտք է որ մտահոգէ մեզի այժմէն, մեր այսօրուան ոյժերուն, միջոցներուն ու կարողութեանը բովանդակ նուիրումովը:

Ըսուած է թէ մեծ ազգերը անոնք են, որոնք անկախ են եւ ուժով: Ընդունինք ուրեմն թէ հայ եկեղեցականը պիտի ապահովէ իր ապագայ գոյութիւնը, այն պայմաններով որ ժողովրդային բարոյական վերաբերումը ջանայ արդիւնաւորել եւ իր կարեւորութեամբը արժեցնել զայն, երբեք չվտանգելով փոխադարձ հաւատքն ու վստահութիւնը:

Ու այն ատենն է որ կրօնք ու բարոյական նոյնացած, յաւիտենական հովանիները պիտի ըլլան յաջորդական սերունդներու վրայ թեւածող հրեշտակներու պէս, հաւատքով եւ զիտութեամբ զինուած մականի մը տակ:

Կրօնքով պարծող և ազգային աւանդութիւններով սնած ու տոհմային պատուախնդրութեամբ քալող ազգ մը թող չչիկնի երբեք, որքան ալ հեզնեն զինքը թէ խունկի ու մոմի միամիտ ժողովուրդ մը ապրած է:

Պատմութիւնը պիտի ըսէ ապագայ սերունդներուն թէ հայ ազգին խանձարուրը նախ կրօնքին երկունքը պարփակեց իր մէջ:

ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Կայ սակայն տարբեր տեսակէտ մը որ պէտք չէ աննշմար անցնի, երբ պէտքը կը զգանք սերտ հաղորդակցութեան մը եկեղեցւոյ և ժողովուրդին միջեւ, իբրեւ ներդաշնակութեան և հասկացողութեան կենսական պայման:

Յաջորդական հալածանքներէ թէեւ ուժասպառ, բայց միշտ ստիպողական պէտքի մը առջեւ կը դըտնուին եկեղեցի ու ժողովուրդ՝ վերակազմուելու անհրաժեշտութեան տակ, զօրեղ կամքով ու իրենց դարաւոր համբաւին վայել տոկունութեամբ:

Այն անխորտակելի նկարագիրը Հայուն որ մահուան և յարութեան խաղը կը խաղայ կարծես անվհատ պայքարումներով, ազգերու պատմութեան բեմին վրայ, քաջաբար մեռնելով ու միշտ յաղթական ու միշտ կորովի, իրաւունք ունի ապրելու:

Ազգ մը որ կը տառապի բայց կը յուսայ, ազգ մը որ ապտակին կը փոխադարձէ ներողամտութեան կրօնական ոգւով, իրաւունք ունի յարգուելու:

Եւ հայ եկեղեցականը, խաղաղութեան այդ հոգեւոր պատգամաբերը, շատ խոհուն գիտակցութեամբ պէտք է լծուի տեւականացման հարցին, նկատի ունենալով պատասխանատու իր դերին բովանդակ լըրջութիւնը:

Եթէ մեր նախնիք, օժտեցին իրենց ժամանակակից դարերը կրօնական թանկարժէք դրականութեամբ ու երգեցին եկեղեցին, կրօնքին վեհափառ բանաստեղծութիւններով, մենք, արդիականներս, պէտք ունինք վերակազմութեան և բարեփոխումի մեքենակալութեանը շարժիչ ոյժերուն, երգէն գործի անցնելու և դրականացած այժմէութիւններու կտրուկ կերպով գիմակալելու համար:

Ու այս որոշ ուղղութեան համապատասխան արգիւնքներ պիտի կրնանք ձեռք բերել, իսկապէս ու գիտակցութիւն անձնաւորող եկեղեցականներու համամիտ գործակցութեամբը միայն:

Բայց թէ պիտի կրնանք գործակցիլ անվերապահ անկեղծութեամբ ու կորովով:

Ոչ միայն ծրագիրներու, այլեւ անշահախնդիր ու բարի տրամադրութեանց պէտքը նոյնքան կենսական կը դառնայ ազգային գոյութեան մը ապագան տեսականացնելու պահանջքին շուրջը:

Պէտք է խոստովանիլ թէ ժողովուրդին վերաբերումը դէպի իր կղերն ու եկեղեցին շատ տկարացած է այնպիսի ատեն մը, երբ փոխադարձ գաղափարակցութիւն մը անհրաժեշտ պայմանն էր հիմնուելիք բարենորոգումներու գետինը ապահովելու համար:

Նկատելի է նաեւ կղերին ու ժողովուրդին մակերեսային, այն տեսակ մը անբաւական յարաբերութիւնը և սրտակցութիւնը, տեսակ մը խուլ անհաղորդակցութիւնը և մտերմութիւնը, որ կարծես թէ հակամէտ է օրսուօրէական ձգտումի:

Եւ զարմանալի է նաեւ որ, քաղաքակիրթ ազգի մը լաւագոյն ձիրքերովը օժտուած մեր բազմադիմի հանգամանքներուն մէջ, երբեք չենք ուղեր անդրադառնալ թէ, մեր եկեղեցին դէպի քայքայում տանող զբոսապատճառներէն ամենէն ուշագրաւն է նաեւ այն անլուծելի անտարբերութիւնը, որ դէպի մեր սրբավայրերը ցոյց կը տրուին և կը չէզոքացնեն նամանականդ եկեղեցականութեան ճեղքնակութիւնը:

Եթէ իրօք սրտանց կը պաշտպանենք մեր կրօնքն ու եկեղեցին, պէտք ենք ապացուցանել թէ գիտակից ազգ մըն ենք, թէ տէրն ենք մեր բարոյական և ընտանեկան սրբութիւններուն, թէ գիտենք պայքարիլ չարին դէմ, թէ չենք սակարկեր, չենք ստրկանար, չենք դաւեր, չենք անիրաւեր, չենք անպատուեր:

Որքան ալ գիտութիւնը գերադաս մակարդակի մը վրայ ցոյց տայ իր հրաշալիքները ապշող նայուածքներու տակ, որքան ալ կեանքի փորձառութիւններու եւ ընկերային դպրոցը մեզի սորվեցնեն թէ նիւթը նոր դարուս աստուածները կը կերտէ, դադափարապաշտ միտքը սակայն անվրէպ պիտի ընդվզի այդ վարդապետութեանց հանդէպ, ու պիտի երթայ օթեւանիլ իր նախասիշած ոլորտներուն մէջ, ուր հոգեբանը իր յաղուրդը պիտի գտնէ, միմիայն գերազոյն հմայքներու տակ իր ներշնչումները փնտռելով հոն:

Եւ ահա այն միակ իտէալական ձգտումն է որ, կորովազին անձնապատասխանութեամբ ու հաւատքով օժուծ, վերամբարձ պիտի թափօրէ զաղափարապաշտ եկեղեցին, որքան ալ մացառոտ ըլլան բարձունքներու արահետները:

Վերապրող յայտնի եկեղեցական մը գրական գեղեցիկ վերլուծումով մը կ'արտայայտուի նոյնիմաստ խորհրդածութեան մը շուրջը, ուրկէ կ'արտատպենք կարեւոր տողերը. —

« Հայ ինքնութիւնը իր եկեղեցիով կ'արտայայտուի, հայ հանճարը իր աղնուագոյն տարրերը ի սպաս դրած է եկեղեցին: Հոն կը գտնենք հայ արուեստին լաւագոյն մոտիւները: Հայ քնարը անոր ներշնչումներուն կը պարտի իր վսեմ թռիչքները: Հայ գրականութեան էն բուրումնաւէտ եւ երկնաբան դադիկները անոր խնկաբոյր մթնոլորտին մէջ ուճացած են: Հայ կեանքին սիրտը եղած է ա՛ն, կեդրոնը հայ քաղաքակիրթութեան եւ համագրութիւնը իր բոլոր բարձր արտայայտութեանց:

« Եկեղեցին գերազանց նշանակութիւն մը ունեցած է հայ քաղաքակիրթութեան համար: Հայ ժողովուրդը նախաբրիտանէական շրջանին իր քաղաքական փայլուն օրերուն իսկ, ազգային եւ բարձր բարոյական գիտակցութեան մը չէր հասած: Ո՛չ կրօնքի, արուեստի եւ մտածութեան ինքնատիպ ստեղծագործութիւններ կը փառալարդէին իր պատմութիւնը, ո՛չ հայրենիքի գաղափարը եւ նոր իտէալներ կը խոնգալուէին զինքը լաւագոյն ապագայի մը համար:

«Արդէն իր աշխարհադրական գերքը, իր ընկերային կազմը, իր վարչական կեդրոնախոյս գրուած իւնը կը գծուարացնէին ամէն բնականոն վարդաքանութիւնը»:

«Աւետարանին մանանելը սակայն գեղեցիկ ու հրաշալի փթթումներ ունեցաւ հայկական բեղուն գաշտին մէջ»:

«Հայ ժողովուրդը, բարխտոնէական դաստիարակութեամբ, նոր ձուլում եւ կազմաւորութիւն ստացաւ: Ան բարձր նպատակի մը պատրաստուեցաւ եւ վսեմ անձնազոհութեամբ կրեց իր կոչումին խաչը, որ տարիներով արիւնեց իր ցաւատանջ կուրծքը, լուսոյ ճաճանչներով սօսկելով իր մարտիրոսի գլուխը»:

«Այնուհետեւ նոր գաղափարներ, նոր տեսչաւորներ, նոր երազներ ոգեւորեցին իր լծացած կեանքը եւ կրօնական ու բարոյական նոր արժէքներ գրուեցան իր գիտակցութեան առջեւ»:

«Ի՞նչ է սակայն իր գերը ներկային եւ ապագային մէջ: Հայ եկեղեցին կղզիացած եւ անհաղորդ մարմին մը եղած չէ՝ մեր կեանքին մէջ եւ ոչ ալ իր պաշտօնէութիւնը մոլեռանդ եւ ցեղին կենսաշիւթը ծծող մակաբոյժ մը: Ընդհակառակը ժողովրդավար նկարագիր մը ունի եւ ժողովուրդէն կը բղխի իր պաշտօնէութիւնը»:

«Ուստի հրամայական պահանջը մը կայ որ եկեղեցին վերակենդանանայ եւ նորոգուի, ընդ առաջ երթալու համար այն վտանգներուն որ կըսպառնան իր գոյութեանը: Եւ իբրեւ առաջին պայման այս փրկարար բարեշրջման, բարձրացումն է իր պաշտօնեաներուն որ կոչուած են մեծագոյն գերը կատարելու»:

«Մեր նոր սերունդը կը մեծնայ առանց կրօնի բաւարար ուսման: Աւետարանի ներշնչումները կարեւոր տեղ մը չեն գրուեր տղաց սրտին մէջ: Ներհուն եւ հաւատացեալ եկեղեցականներու պէտք ունինք, բարձր ներշնչումներ թեւադրելու համար նորահաս սերունդին»:

«Հայ քաջանայութիւնը որ մեծ դիւրութիւններ ունի ճանչնալու ընտանեկան կեանքի ներքին գրուագիւղը, ընդհանրապէս չէ պատրաստուած իր կոչումին»:

«Անոր, քաջանային, կը սրկսի գիտութիւնը եւ պարտաճանաչութիւնը: Զարգացեալ հայ քաջանայներ մեր ընտանեկան-ընկերական նկարագիրը եւ կեանքը բարձրացնելու կոչումն ունին: Հարկ է գնել զանոնք այնպիսի բարձրութեան մը վրայ որ կարենան ծառայել Աստուծոյ թագաւորութեան»:

ԿՐՕՆԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆԸ

Եւ սակայն, միշտ համաձայն մնալով եղած բոլոր անուրանալի քննադատութեանց, չեմ կրնար հաւատալ թէ արդարեւ զէպի անտարբերութիւն, կամ զէպի ուժացում կը միտինք մեր կրօնաբարոյական կեանքէն:

Զպիտի կրնամ ընդունիլ եւ հաւանիլ նաեւ թէ հայ եկեղեցւոյ կազմը, որ մեր բովանդակ արտայայտութիւնները կը խտացնէ իր մէջ, օրըստօրէ զէպի որոշակի անկում կը դիմէ:

Այլապէս անխորհուրդ և տկար համոզում մը որ-դեզրեւ պիտի ըլլար, երբ տկարանայինք այս երեւոյթին առջեւ:

Բայց ի՞նչ են ուրեմն այն թաքուն պատճառները, որոնք եթէ երբեք կը դատարկացնեն մեր սրբազան տաճարները, անդին սակայն, անհամար ու միահողոյն վազքի մը առջեւ, անբաւական կուգան հանրային հաւաքավայրերու սրահները ու շատ նեղ, անոնց լայնաբաց դռները:

Եթէ այլեւս խորժ չեն թուիր ըլլար ալելուներն ու օրհներգները, անդին սակայն նոր թափ մը առած է նուագն ու երգը:

Նոր նոր աստղեր կը փայլին թատերասրահներու բեմին վրայ, նոր երկարասիրութիւններ անթիւ անհամար տարտղնուած են զրադարաններու, զգրոցներու, դպրոցներու եւ ընթերցասրահներու մէջ:

Ու ամէն մարդիկ ամէն սեռէ, ամէն տարիքէ, նոր տաճարներու, նոր մտամարդարաններու կը դիմեն հեւ ի հեւ, հետաքրքիր վազքով մը:

Ի՞նչ բանի վերադրել ուրեմն այս նշանակալից երեւոյթը...:

կը դիտուէի ուրեմն թէ մարդկութիւնը այլասե-
ռած կամ վատասեռած չէ երբեք:

Անիկա ձգտումն ունի իտէալ վերացումներու,
մեռած չէ անոր մէջ բարձրին գաղափարականը: Զար-
գացման ոյժին եռանդովը մտրակուած կը սուրայ ան
դէպի իտէալ կատարելութիւնը:

Բռն թափով մը հետաքրքրուած է գրական բա-
նաստեղծութեամբ: Զմայլումով կը դիտէ երկնքին
կապոյտը ու փառահեղ գիշերուան աստեղազարդ կա-
մարը: Սանդափառութեամբ տարուած է հանճարներու
տաղերգանքէն ու վսեմ հոգիի մը ներշնչումները կը
սիրէ կարգալ ստեղծագործ գեղացումներու թրթռա-
ցումէն:

Գերազանցօրէն դիւթուած է երաժշտութեան մը
ներդաշնակութիւններէն ու բնութեան անհունապէս
հարուստ դրուագներէն կը սնանի իր բարձրաթոյն
հոգին:

Ու մարդկութիւնը, իբրեւ զանդուածային համա-
դրութիւն մը, նորաստեղծ խորաններ կը կերտէ իր
նոր աստուածները փառաբանելու համար հո՛ն, խան-
գափառութեամբ ու ինքնամոռաց յափշտակութեամբ:

Եթէ իրաւ է որ կրօնքի բեմը ճշմարտութեան եւ
յաւիտենական խորհուրդին նիւթը ունեցաւ իր շրթ-
ներուն վրայ դարերէ ի վեր, տկարացա՞ւ արդեօք ա-
նոր խանդափառող շունչը մեր օրերուն մէջ:

Արդարեւ, գեղեցկութիւններ չպարի մը կը կարօ-
տին միշտ, որքան ալ օժտուած ըլլայ ենթական
բնաստուր շնորհներով:

Թէեւ փոփոխութեան կամ պճնանքի ո՛ր և է փորձ
պիտի խաթարէր եկեղեցւոյ երկնային օծութիւնը, պի-
տի խախտէր սրբութեան մը անսեթեւեթ վհուկութիւնը,
բայց պէտք է շարունակ գայն, անոր արժէքն ու պար-
զութիւնը պահելով միշտ, շատ աւելի մտերմիկ եւ
աւելի հետաքրքրական, աւելի սիրելի, աւելի պաշ-

տելի պահելով ու դարձնելով գայն առանց զեղծանե-
լու անոր իսկական հմայքը:

Անկեղծ ըլլանք, խոստովանելու համար ուրեմն
թէ ո՛րքան խնամք տարուած է, օրինակի համար,
մեր եկեղեցական երաժշտութեան և թէ ո՛րքան ար-
դիւնաւոր եղած է հայ եկեղեցւոյ քարոզչական բեմը:

Միջանկեալ կերպով մատնանշելով հայ եկեղեց-
ւոյ երաժշտութեան տիրող վիճակը, կրնանք որոշա-
պէս հաստատել թէ, գեո նոյն իսկ մեր օրերուն, հայ
եկեղեցական երաժշտութիւնը ո՛չ մէկ հնաւանդ գրոշմ
կը կրէ իր վրայ:

Ամէն ժամանակի ու ամէն շրջաններու մէջ միշտ
փոփոխութեանց ենթարկուած, գեո չենք կրցած որոշ
ու միաձեւ ուղղութիւն մը և հարազատ նմանութիւն
մը տալ անոր ամբողջական կազմին:

Ու կարծես, յամառօրէն, անհատականութիւննե-
րու քմածին խաղերուն ենթակայ, նոյն իսկ ամենա-
մօտաւոր թաղերու կամ արուարձաններու մէջ, մէկ
եկեղեցիէն միւսը, տարօրինակ ձեւափոխումներ կը
նշմարուին, ոչ միայն հոգեհմայ շարականներու այլ և
պատարազի ամենապարզ երգեցողութեանց մէջ:

Եւ իբրեւ թէ տիրող միակ եկեղեցիի մը երգեցո-
ղութիւնները ամենուն համար առհասարակ պարտա-
ղութիւնները ամենակի ձեւափոխումներու եւ քմա-
ւորիչ չըլլային, շեշտակի ձեւափոխումներու եւ քմա-
ծին աղաւաղումներու կը հանդիպինք մէկ քայլէն
միւսը, օտարոտի նկարագիր մը գտնելով մայր երգե-
րու հարազատ սրբութիւններուն մէջ:

Ու հակառակ յաճախակի դիտողութեանց, ցաւալի
է որ գեո ո՛չ մէկ հրամայական օրէնք մը չկրցաւ իր
ձայնն ու ոյժը պարտադրել, հայ եկեղեցւոյ հոգեզմայլ
երաժշտութիւնները օժտելու համար միաձեւ ու հի-
մնական նօթագրութեամբ մը:

Զարմանալի մտայնութիւն և ցաւալի գանցառու-
թիւն մըն է այս պարագան, նոյնքան փառաբանող:

Իսկ հայ եկեղեցւոյ բեմը հազիւ կը համբէ իր պերճաբան քարոզիչներուն հազուադիւտ բացառութիւնները, որոնք տիրական ազդեցութիւն պահած ըլլան՝ իրենց գրաւիչ տաղանդներէն մագնիսացնելով հետաքրքիր ուկնդիրներ:

Արմաշեան յայտնի դէմք մը, մատնանշելով հայ եկեղեցւոյ բեմը, խորհրդածութեանց նիւթ կ'ընէ զայն հետեւեալ մտահոգութեամբ ներկայացնելով իրականութիւնը. —

« Հայ եկեղեցիի զաւակներուն կրօնախօսական վիճակին վրայ ժամանակէ մը ի վեր տխուր երեւոյթ մը կը տեսնուի: Երկու հաւատացեալներու մէկ մասը իր լուսամտութեան կարգը կը դասէ նաեւ անտարբերութիւնը դէպի իր մայրենի եկեղեցին:

« Հայրենաւանդ ջերմեւանդութիւնը հեղձկեմէ կը պակսի անոնց մէջ, կրօնական պարտականութեանց մէջ կը թերանան, եկեղեցի չեն յաճախեր, հոգիի անբխմադրելի պէտքը չեն գոհացներ: Կը խորհինք թէ, աւանց ժխտելու եկեղեցիի շինիչ գերը, գործնականացնելու մասին եկեղ. ընդհ. ժողովին լիակատար իրաւասութիւնը, անկարելի չէ որ կրօնական գործերու իրաւասու մարմին մը գոնէ եկեղեցւոյ բեմը արդիւնաւորէ եւ արժեցնէ, քանի որ անտրտնալի է կենդանի խօսքին, քարոզին հիանալի արդիւնքը:

« Իսկ ծիսակատարութեան համար հոգեւոր պաշտօնեայի մը ներկայութիւնը անհրաժեշտ կը դատուի ամենուրեք սակայն բեմին կենդանութեան, միաքերու լուսաւորութեան եւ հոգիներու զարթնումին համար, աւելի կարեւորութիւն մը տրուած է: Ինչո՞ւ բեմը աւելորդ պերճանք մը կամ հանդիսաւորութիւն մը նկատուելու վրայ է եւ ալ ի՞նչ կայ զարմանալու եթէ եկեղեցիին մէջ լսուածին ու տեսածին վրայ չլուսաբանուած բանաւոր հօտ մը կ'ուճանայ իր պապեանական հաւատքէն:

« Փուցէ առարկուի թէ այսօր իրապէս կա՞յ մեր եկեղեցիին մէջ բեմ ըստածը. ճիշտ է, բաւական խորհիւ պէտք է կարծես, հաստատական պատասխան մը կարենալ տալու համար:

« Արդարեւ բնն որ չունի պարզ, յստուի եւ հասկնալի լեզու, չի մօտենար դադարներու նորութեան եւ չ'արդարացներ ժամանակակից իմացական զարգացումը, չի թեւադրեր կրօնաբարոյական առողջ սկզբունքներ, այս դարուն մէջ գոյութեան իրաւունք իսկ չ'ունի:

« Շատ քիչեր թերեւս ծիսական արարողութիւններէ դրաւուն, իրենց աչքերով կամ ականջներով սոսկ, բայց հօտն, իր մեծամասնութիւնովը, անկասկած կը ներշնչուի յանկուցիչ բեմին հոգեշունչ արտայայտութիւններէն, կենդանի խօսքին մատակարարած հոգեկան անունդէն, պայմանաւ որ չէ թէ կանոնողը, ալլ կարողը միայն բեմ բարձրացուի: »

ՀՈԳԵԻՈՐ ԱՍՊԱՐԷՋ

Անկարելի է նաեւ Հանդրադառնալ ուրիշ շատ աւելի կենսական տեսակէտի մը, որ տարբեր հանգամանքներով հայ կրօնաւորին փնտելու բնոյթն ունի, անոր բարոյական հմայքը տկարացնելով:

Կրօնական ասպարէզը խեղաթիւրուած է՝ աշխարհիկ կեանքին ու է մէկ ասպարէզին վրայ յետամնաց անժառանգներու իբրեւ ասլուստի միջոց նկատուելով:

Չենք գիտեր թէ բարոյական ծանր պատասխանատուութեան տակ չէինք մնար, կամ մեր իսկ լրջութիւնը հեզնած չէինք նկատուել, երբ «բաղդազուրկներու ասպարէզ» որակումով պիտակէինք կրօնքի ու եկեղեցւոյ այդ հոգեւոր նուիրեալները:

Կա՛յ արդեօք նիւթական ասլուստի ու է միջոց կամ ասպարէզ, որ իր վարձատրութեան բաժինը բերէր այնքան ժլատ ու անհամեմատական որպիսին են մեր հայ եկեղեցականներուն նիւթական ասպահովութեան վտիտ միջոցները:

Ի՛նչքան բարձրաստիճան եպիսկոպոսներ, ի՛նչ արժանայարգ վարդապետներ և ի՛նչ պատուական քահանաներ կրնանք մատնանշել (տարիներու փորձառութեամբ և անձնական սերտ ծանօթութեամբ) որոնք, իրենց վրայ ծանրացող պարտականութեան հետ, կեանքի հարցը — մտազբաղեցնող դամոկլեան սուրը — տարեր են ու կը տանին իրենց գլխուն վրայ:

Հագուազիւտ բացառութիւնները օրէնք մը չեն կազմեր և ոչ ալ մեր ակնարկած հանգամանքներուն հակառակը ասպացուցանող փաստ:

Համեմատաբար, եթէ երբեք աւելի կամ նուազ բարեկեցիկներ ցոյց տրուին մեզի, ես ատիկա պիտի վերագրէի անոնց ընտանեկան բացառիկ գերքին եւ

կամ, ինչ որ աւելի տրամաբանական է, ուղղակի հոգեկան այն աղնուական նախանձախնդրութեան, որով ջանադիր գտնուած են իրենց գտնուած շրջանակին հմայքն ու պատիւը բարձր պահելու, միշտ ներկայանալի, միշտ պատուաբեր պահելով իրենց անձնաւորած գիրքը, նոյն իսկ շատ անգամ եւ վստահաբար չունենալով բաւարար միջոցներ արտաքինը լաւ ցոյց տալու:

Մեր հայ եկեղեցականութեան, մասնաւորաբար քահանայութեան ասլուստի միջոցներն ու նիւթականը ասպահովող պայմաններուն նկատմամբ միջանկեալ այս պարագան պիտի չուզէի քրքրել, եթէ երբեք նոյն այդ մտայնութիւնները պահող ժողովուրդին հոգեբանութեանը մօտէն իրազեկ ըլլալով, առջի օրէն չտարուէի հանրային այդ ընդվզեցնող կարծիքներէն:

Շատ հետաքրքրական է արդարեւ քօղազերծել այդ հանրային կարծիքը, որ երկու որոշ հոսանքներէ և կամ քամածին խողովակներէ կը տարրորոշէ հայ կղերականութեան դոյութեան հարցը:

Ըստ ոմանց, — ժողովրդային տեսակէտով — ընդհանրապէս եկեղեցականները երազային իտէալներով տողորուն մարդեր են, որոնք աստիճանաբար, տարիներու ազդեցութեան տակ, տեղի կուտան իրենց գիրքն ու պաշտօնը չյատկանշող ուղղութիւններուն, անզգալաբար հրաւիրելով իրենց վրայ հանրային տեսակ մը անտարբերութիւն:

Իսկ ստուար թիւ մը քննադատողներու, հարեւանցի ակնարկով մը արդէն իսկ արմատացած են իրենց սա դաւանանքին մէջ թէ անոնք մեծ մասամբ կեանքի պայքարին մէջ չյաջողած և բաղդազուրկ դասալիքներ են, ոչ մէկ անձնական համոզում ներկայացնող պայմաններու տակ նետուելով կրօնական ասպարէզէն ներս և հետեւաբար խեղաթիւրած կամ անպատուած են իրենց սքեմը:

Երբ հայ եկեղեցականին դիրքը յատկանշող բացատրութեան մը ատեն, «Ժողովուրդէն ծնած ու ժողովուրդին համար» որակումով մը կը վերլուծենք ու կը ներկայացնենք դիրքնք, հակասած չենք ըլլար մենք նախ մեզի, սա բացայայտ տրամաբանութեան առջեւ թէ ուրիշ ազգերու կրօնաւորներէն շատ աւելի առանձնայատուկ հանգամանքով մը ներկայացուցած ըլլալով հայ եկեղեցականը, անխոհմտաբար պատասխանատու և մեղադրելի դիրքի մը մէջ կ'իյնայ նոյն ինքն հայ ժողովուրդը, իր ամենէն նուիրական աւանդները վրստայելով այդպիսիներուն...

Եթէ իրօք, կեանքի պայքարին մէջ չյաջողած դատաւիքներ են անոնք, լուրջ բան մը չէ որ կ'ընենք մեր սրբավայրերը շահաստաններ դարձնելով այդպիսիներուն:

Ու այն ատեն մենք ենք որ, քաջալերելով դիրքնք, պիտի ըսէինք այդ մակաբոյծներուն. — «Ետի՛դ նայէ... փոխանակ պաշտօնիդ բոլորանուէր մարդը ըլլալու... դիտնալու համար թէ ո՞րքան պիտի շահեցնենք եզ օրհնածիր խաչակնքումներդ...»

Արդարեւ գայթակղելի և ընդվզեցնող է այս մտայնութիւնը:

Ոչ, չենք կրնար երբեք համոզուիլ թէ ողջախոհ լրջութիւնը ինքնագիտակից և եկեղեցասէր ժողովուրդին, պիտի հանդուրժէր այսքան թեթեւամիտ գաղափարի մը որդեգրումին:

Ամէն նկատումներէ վեր, երբ Աւետարանի սրբազան աւանդապահութիւնը յանձնուած է եկեղեցականին, ի՞նչ դասակարգի և ի՞նչ աստիճանի վրայ իսկ ներկայանայ ան, պարտաւոր ենք վերաբերուիլ իրենց հետ իբրեւ «եկեղեցւոյ ծառայողներ», «կրօնքի ներկայացուցիչներ» և «հոգեւոր մատակարարներ», որոնք կրչուած են հետեւելու ժողովուրդին քայլերուն, անոնց յաջողութեան թէ դժբախտութեան օրերուն մէջ, միշտ

հոգատար, միշտ վիճակակից, քաջարթուն հովիւներ, ապրելով անոնց մօտ ինքնամոռաց անձնուիրութեամբ:

Աւետարանի «քրիստոսաւանդ խոնարհութիւն» բացատրութիւնը չենք կրնար թարգմանել տառացի մեկնութեամբ, հոգեւոր հովուութեան մը բարձր գաղափարականը բացատրած ատեննիս:

Պէտք ենք սրբազրել այդօրինակ տիրող մտայնութիւնները, եթէ չենք ուզեր որ վաղուան կրօնքի պաշտօնեան խոր վիրաւորանք մը գզայ, իր պաշտօնական գերազանցապէս բարձր ասպարէզին նուիրուած օրը, ինքզինքը գտնելով պայմանադրութեան մը առջեւ, որ պիտի սակարկէր իրեն հետ սա տեսակ պայմաններ... «Շահէ՛ այնքան չափով որ պիտի տրամադրես եկեղեցիդ ու դիրքդ ժողովուրդիդ քմահաճոյքին:»

Արդարեւ դժբախտ ու ցաւալի ինկածութիւն մը պիտի ըլլար եկեղեցականին դերը:

Եթէ կ'ուզենք որ հայ կղերը մնայ իր հոգեւոր պաշտօնին բարձրութեանը վրայ, եթէ կը պահանջենք իրմէ պատկառանք ու յարգանք ներկայացնող լրջութիւն, նուիրումներ մտաւորական զբաղումներու եւ սոսկ հոգեւոր մատակարարութեան, խնայենք անոնց՝ մեր բովանդակ միջոցներովը՝ չգրաւուիլ նիւթական մտահոգութիւններով, որոնք խոչընդոտներ են իրենց առաջադրած նուիրումին արդիւնաւորութեանը:

Եկեղեցական բարեկարգութեան ծրագիրներ, առաջարկներ ու հայեցակէտներ ամէն ժամանակի մէջ մերթ ընդ մերթ օրուան հրատապ հարցերը եղած են այս տեսակ խնդիրներով հետաքրքրուող շրջանակներու մէջ: Խղճմտօրէն պէտք է քննել հարցը: Միջոցներ կան, որոնք նպատակ մը կ'արդարացնեն: Նպատակնիս արդարացնենք, միջոցները բարելաւելով փոխաբերաբար:

ԳՐԶԻ ԴԵՐԸ

Միակողմանի հայեցակէտներէ և վերագրումներէ տարուած չըլլալու համար սակայն, հայ ժողովուրդին հոգեբանութիւնը քննած ատեննիս պիտի արժէր որ վերլուծէինք զայն հակառակ ուղղութիւններով, քննելով պահ մըն ալ թէ մեր եկեղեցականներուն մտաւորական դասակարգը, իրենցմէ սպասուած պայմաններուն հանդէպ, ի՞նչ չափով արդարացուցած է իր հըմտութիւնը և ձիրքերը, և թէ նոյն իսկ ժամանակակից կրօնագրական օժտումներով զարգացեալ մեր յայտնի եկեղեցականները տուած են իրենց ցեղին բաւարար արդիւնքներ, զրական ու կրօնաբարոյական մարդին մէջ:

Յարգ գիտենք թէ, կրօնագրական յօդուածներու սահմանափակ ցանկէ մը դուրս, երկասիրութիւններու միջանկեալ շարք մը հազիւ ողջունուած է, որոնք իրենց ուսումնասիրած նիւթերով արժէքաւոր մատենաներ ներկայանային մեր աչքին տակ:

Թէեւ կարգ մը կարեւոր յիշատակութիւններու կը հանդիպինք զրական աշխատութեանց մասին, բայց հազիւ ցանցառ թիւ մը կը ներկայացնեն ծանօթ հին թէ նոր եկեղեցականները, որոնք եթէ երբեք զրչի աշխատութիւններ իսկ ունեցած են (ըստ այդ արձանագրութեանց հաւաստումներուն), մամուլը սակայն շատ անբաւական թիւ մը միայն ծանօթացուցած է անոնցմէ, նա մանաւանդ ժամանակակից կրօնական գրիչներէ, ու մեծ մասամբ թանկարժէք աշխատութիւններ մոռացութեան և կորսուելու վտանգին տակ ինկած են, եթէ երբեք արդէն իսկ ոչնչացած չեն:

Մասնաւորաբար վերջին քանի մը տասնեակ թրականներու ընթացքին, Արմաշեան դպրեւանքի

րու այնքան կարեւոր աշխատութիւններէն արդարեւ չենք յիշեր ոչ մէկ հաւաքական երկերու հրատարակումը, որոնք փայլուն վանական շրջանի մը մտաւորական փառքը պիտի ներկայացնէին այսօր:

Ո՞ր են, օրինակի համար, այն կրօնագրական ու եկեղեցապատմական ուսումնասիրութեանց այնքան շահեկան հաւաքածուները, որոնք գիտենք թէ իբրեւ աւարտական թէգեր խնամքոտ աշխատութիւնով գրի առնուած էին յաջորդական ընծայացու ընթացաւարտներէն:

Այս զգալի զանցառութեան մէջ, պէտք է խոստովանիլ թէ իր կարեւոր բաժինը ունի նաև ժամանակակից հայ մամուլը որ կրնար բաւարար կարեւորութեամբ հետաքրքրուիլ և զբաղուիլ կրօնական կեանքով, քան կարգ մը ապարդիւն հրատարակութիւններով, որոնք ոչ մէկ մտաւորական բարձրութեան եւ կամ հոգեկան ու բարոյական նկարագրի չէին կրնար առաջնորդել հայ ընթերցասէր ժողովուրդը:

Թերեւս մեծածախս պիտի նկատուէր այդ մասնագիտական հեղինակութիւններու հրատարակչական գործը, բայց կը կարծենք թէ տաճարները գեղազարդող հայ ժողովուրդին մէջ ամէն ատեն մեկենասներ չէ որ պակսած են, որոնք լայն չափով քաջալերած են հանրօգուտ ձեռնարկներ, վճարելով միշտ լիառատ ու անհաշիւ վեհանձնութեամբ:

Միւս կողմէ, չենք ալ կրնար, յախուռն պահանջկոտութեամբ, անարդար վերագրումներ ընել մեր կրօնական դպրութեանց պատուական վաստակաւորներու հասցէին, երբ անգրագանանք պահ մը, անձեռնտու պատահարներու հակառակ, մեր հայ եկեղեցականներուն կարեւոր գործունէութեանց մէջ ցոյց տուած կորուկին:

Առաջնորդական պաշտօններու մէջ և թեմական կարեւոր աթոռներու վրայ ունեցած ենք վարչագէտ ու

ազգանուէր հովիւներ որոնք անուրանալի է թէ անձնազոհ նուիրումներով կազմած են իրենց վստահուած թեմերը, կանոնաւորած են ժողովրդին մէջ կարգն ու սարքը, օժտելով հոն ազգային կեանքը լաւազոյն կազմակերպութիւններով:

Եւ նաեւ անմոռանալի է թէ եղած են ամէն կողմ ու ամէն անկիւն անձնուէր հովիւներ, մշտաբար թուն առաջնորդներ:

Ոչ մէկ խօսք չունինք այս ամէնուն համար, տեւական յարգանքէ ու դրուատիքներէ դուրս:

Բայց ինչ որ սակայն անդարմանելի ցաւ մըն է մեզի և մեր նպատակակէտը արդարացնող կէտ, սա է թէ երբ ուզէինք պահ մը պրպտել անհետացողներու մոխրացած աճիւնները, ի՞նչ բան պիտի կրնար օժանդակել մեզի պատմելու և ապացուցանելու համար վաղուան հայ սերունդին թէ արիւնամերկ մանգաղը հնձեր ու ոչնչացուցեր էր նաեւ հայ եկեղեցականութեան խոստմնալից ու պատուաբեր դէմքերը եւս, անվերադարձ ու անդարմանելի (դէթ շատ երկար շրջանի մը համար) կորուստներ տալով անճիտուած հայ մտաւորականութեան կողքին:

Կը կրկնենք ուրեմն, ինքնագիր աշխատութիւններու դրական ի՞նչ փաստեր ունինք ծանօթացնելու համար մեր սրբազան այդ կրօնական նահատակները վաղուան Հայութեան:

Եւ ինչո՞ւ անժառանգ մնար հայ վերապրող նոր սերունդը իր ցեղին կրօնական թէ ազգային հարազատ վաստակաւորներէն:

Ապագայ եկեղեցական պատմութիւնը ու է ձեւով մը կրնայ ներբողել անոնց յիշատակը, բայց դէթ տող մը բան ունենալու չէ՞ր իր սրբատուփին մէջ, մասունքի մանրիկ մը, որ պիտի խօսէր մեզի այդ վաստակաւորներուն ինքնաստեղծ ձայնն ու շեշտը, ըլլալով անշէջ լապտերներ մեր անշուք ու աւերակ մատենադարաններուն մէջ:

Աւա՛ղ, դացին ու հեռացան անոնք, անժամանակ ու յանկարծական, անյիշատակ ու անժառանգ, ցաւագին քանի մը տող, վշտի ու սուգի հագիւ էջ մը, սեւածիր մահազոյներ թողլով իրենց ետին, իրրեւ տառապող ազգի մը կտակը իրենց սգաւոր ժառանգորդներուն:

Կազմակերպելու և վերականգնելու նախաձեռնարկ ոյժեր չէ որ կը պակսին մեր հայ եկեղեցականութեան մէջ, բայց ինչ որ պիտի տեւականացնէր ու պիտի յաւերժացնէր զիրենք, իրենց պարեգօտին տակ, գրական դաշտին եւս նուիրեալ գիւնուորներ եղած ըլլալու գաղափարական զրահն էր, որ հանգրիմէր իրենց հոգեւոր տարազին խնկաբոյր ծալքերը:

Իցի՛ւ թէ մեր վերապրող եկեղեցականութիւնը հանրօգուտ ծառայութեանց, հոգեւոր մատակարարութեանց հոգեշահ և դաստիարակիչ քարոզութեանց միացնէր նաեւ դպրութեանց աշակերտութիւնը եւս, ոչ միայն ժամանակակից այլ և ապագայ սերունդներուն գաղափարական վերադարձնումին սատար հանդիսանալով:

Այս անկեղծ խանդավառութեամբ, նաեւ կ'ակնկալենք պսակումը մեր բաղձանքներուն Մայր Սիօնէն, «Նոր Սիօնի» ներհուն խմբադրապետէն, որ կը բերէ մեզ կրօնադրական նոր զործունէութեան մը գեղեցիկ թուականը:

ՎԱՂՈՒԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Տարիներու վիթխարի գլանը դարեր շարունակ պիտի թաւալի, բիւր ձեւափոխումներու ենթարկելով իր ճամբուն վրայ ինկող մարդկութիւնը:

Ի՞նչ կրօնքներ, ի՞նչ աղանդներ, արեւներու և և կուռքերու ի՞նչ բազմոթներ զոյակերտուէր ու կործաներ են անյիշատակ:

Ամէն դար իր ազգային ու կրօնական յաւակնութիւնները պատգամեր է տիրող օրէնքներով, երբեմն ուժգին, երբեմն թոյլատու, և շատ անգամ հակառակորդ ցանցի մը մէջ շղթայելով բոլոր եկող ու անցնող սերունդները:

Ձենք գիտեր ու չենք ալ կրնար երբեք, մեր տըկար մարգարէացումներով, վճռել թէ ի՞նչ պիտի ըլլայ վաղուան մարդկութեան որդեգրած գաղտը, թէ ի՞նչ նկարագիրներ պիտի տարորոշեն ազգութիւնները, թէ ի՞նչ տեսակ վարդապետութիւններ պիտի բնորոշեն կրօնքներու ողին:

Բայց ինչ որ կը շահագրգռէ մեզ, մեր վաղուան եկեղեցիին նկատմամբ, այն աւանդապալսութեան հրամայական ձայնն է, որ կը պարտադրէ ձեռնհասօրէն տեւականացնել անոր գոյութիւնը, աւանդուած բոլոր տուեալներով, անոր հարազատ ազնուականութենէն ոչ մէկ գիծ աղաւաղելով, ոչ մէկ հալանցումներով վտանգելով անոր վեհ կառուցուածքը:

Բարոյականի վրայ հիմնուած կրօնք մը չի մեռնիր պատահական կոխտումներով, որոնք խորթութիւններու նոր փաստեր, նոր ապացոյցներ կը յաւակնին որոնել անոր դարաւոր ակօսացումներուն խորքը:

Ձենք հասկնար թէ բարեփոխութիւն մը ի՞նչ առումով և ի՞նչ հիման վրայ կ'ուզուի ներմուծել այն

հոյակապ կառուցուածքէն ներս, որուն որմերը նահատակներու արիւնով շաղախուած են և որուն դմբէթը զոհողութիւններու, անձնուիրութիւններու աննախընթաց դրոշմովն է օծուած:

Նոյն իսկ եթէ երբեք արարողական եկեղեցին ծիսականօրէն քննենք, պանծացումով կրնանք տեսնել թէ լեզուի ի՞նչ ներդաշնակ յօրինուածք, աղօթքներու ի՞նչ քան հոգեշունչ բանաստեղծութիւններ, ալէլուներու ի՞նչ գմայլելի մեղերգներ ներդաշնակաւորած են անոր բովանդակ շէնքը, և Աստուածութիւնը փառաբանող անզուգական համագրութիւն մը կը ներկայացնեն, կենդանի, ուժեղ և հմայիչ մայր հարստութիւնը Հայ Եկեղեցիին:

Դարաւոր մեր հայ եկեղեցին, քրիստոնէական ոգւոյն այդ փառայեղ հաստատութիւնը, չի կրնար ոչ մէկ ձեւով իւրացնել ու է օտար միջամտութիւն, որ զար քօղաղերծել ենթադրական սրբագրութեանց կարօտ խորշումները որոնք իբր թէ անոր գեղակերտ ճակատը կը բծաւորեն...:

Ժամանակը արդէն իսկ մասնակի տալաւորութիւններով ազդեր է անոր վրայ, և միթէ չի՞ նշմարուիր, նոյն իսկ շատ մօտիկ անցեալի մը հետ բաղդատելով, արդիական դրուագներէն և արտայայտութեան ձեւերէն թէ արդէն իսկ սրբագրութիւններու ենթարկուած է բաւական չափով մը:

Արդարեւ կ'ըմբռնենք թէ եկեղեցին ժողովուրդին համար է, բայց քմածին քայլ մը պիտի չվտանգէր անոր առանձնայատուկ հնաւանդ նկարագիրը:

Երեւակայական թօրչքով մը պահ մը փոխադրուինք դէպի դար մը աւելի առաջ, տեսնելու համար թէ ժամանակի ընթացքին ո՞րքան ծաւալումներու ազդեցութիւնը կրած պիտի ըլլայ նորագոյն եկեղեցին:

Ոսկեգրուագ տաճարը համակ ելեկտրականացած, ամէն ինչ ինքնաշարժ, սեղան, վարագոյր, աթոռներն

ու բեմը վերջին նրբութեանց համապատասխան ձե-
ւափոխումներու տակ կը ներկայանան:

Ծիսակատարութիւնները մեծ մասամբ համառոտ-
ուած, կրճատուած եւ գրեթէ բոլորովին ջնջուած:

Բայց ինչ որ ձեր հետաքրքրութիւնը պիտի շար-
ժէր, վստահաբար ունկնդիր հաւատացեալներու աչ-
քառու բացակայութիւնը պիտի ըլլար ան, որոնք կը
դժկամակէին գալ — ինչպէս միշտ — պարզապէս ա-
նոր համար որ դժգոհ էին արարողութեանց երկարու-
մէն, կրօնքի ու եկեղեցւոյ անխրապոյր հանգամանքէն
ձանձրացած:

Ու աներկմիտ եմ որ երբ պահ մը հաւատացեալ-
ներու այդքան ցանցառ թիւը մատնանշէիք, պիտի
պատասխանուէր ձեզի:

«Եկեղեցին զոր կ'այցելէք այսօր, նոր հիմնարկու-
թիւն մը է: Ան կը ներկայացնէ դարաւոր հնութիւն
մը թէեւ, բայց ժամանակակից պահանջումներու հա-
մապատասխան ձեւափոխուած ու կարեւոր նկատուած
նորոգութիւններ կրած է...:

«Ներկայ ժողովուրդը գրեթէ նոյն անձերն են միշտ
որոնք իրենց եկեղեցասէրի զգացումներէն տարուած
էն որ կուգան, այլ անձնական գործերու կարգադրու-
թեան պէտքէն անցողակի ներկայ կ'ըլլան ժամերգու-
թեանց:

«Ի՞նչ կ'արժեն յառաջդիմական պիտակներ ու
նորամուտ սովորութիւններ: Իցի՛ւ թէ հաւատքի վե-
րանորոգումը կտակէին մեզի մեր նախնիք, այն հա-
ւատքին որ վառ պահեց ինչ դարերու հայ պապենա-
կան օճախը:

«Հայ եկեղեցիին դամբարանն է որ կ'այցելէք այ-
սօր: Հանգստաւէտ բազկաթոռներ ու թանկարժէք օ-
թոցներ տրամադրեցինք ժողովուրդին, բայց ի՞նչ օ-
գուտ, եթէ կը պակսի անոնց մէջ այն կրօնական յար-
գանքի ու ակնածանքի ջերմութիւնը որուն մէջ լուա-

ցին մեր նախախայրերը իրենց կոյս ու բարեպաշտիկ
հոգիները: Ի՞նչ արժէք ունի կահաւորուած սկեղոր-
ուազ տաճարներ կերտել, երբ մեր հայրերը բսկոտն
կ'երթային ծնրադրել միամիտ ու սրտազեղ, իրենց
ուխտը նուիրելու համար սրբատաշ խորաններու պատ-
ուանդանին, ճշմարիտ հաւատամբը իրենց շրթներուն
վրայ ու հաւատքը սրտերնուն մէջ:»

Հայ եկեղեցին ամէն բանէ առաջ պէտք է վերա-
կազմէ իր եկեղեցականութիւնը: Կը կրկնեմ, բարեփո-
խութիւն և վերակազմութիւն հայ եկեղեցականութեան:

Թողէ՛ք եկեղեցին, մի վրդովէք անոր դարաւոր
հմայքը: Եթէ ձերացած է, միշտ քաջաողջ է ան,
եթէ ալեւորած է՝ միշտ կորովի, եթէ տարէց՝ բայց
միշտ երիտասարդ է ան:

Դարձուցէք ձեր ուշադրութիւնը դէպի այն միւս
տաճարները, ուր պէտքը այնքան զգալի է հիմնական
վերանորոգումի մը:

Թրժեցէք անոնց հիմերը կորովի ու նկարագրի
կենդանութեան շաղխով: Ձեր արիւնովը ու քրտին-
քովը զրոյմեցէք անոնց ճակտին դպրոց վերտառու-
թիւնը: Զարգարեցէք անոնց սիւները սրբազօծ բարո-
յականով և գմբեթազարդեցէք զայն առողջ դաստիա-
րակութեան բարձրաքանդակ հովանիով մը: Դրէք նոր
սերունդին մատներուն տակ մայրենի զրիչը որ պիտի
գծագրէ անոնց նայուածքին տակ ուշադիր այլուքէնը,
ու այդ սուրբ տառերով սորվեցուցէք խմբադրել անոնց
եկեղեցի ու կրօնք բառերը ու անոնցմէ շաղկապուած
ազգ ու ապագայ նախադասութիւնները, որոնց համա-
գրութենէն պիտի կարգայ իր ցեղը:

Ակօսեցէք անոնց մտքերուն մէջ գերագոյնին ազդեցութիւնը և յոգեւոր կեանքի մը անհրաժեշտ տարրերը, որոնք նախանիւթերը պիտի ըլլան անոնց յաջորդական կազմաւորութեան:

Ու վստահ ըլլանք թէ մեր բովանդակ ջանքերը պիտի արդիւնաւորուին անվրէպ ու վաղը անոնք պիտի ներկայացնեն պաշտօնէութեան մը այն հսկայ կազմը, որուն կը պարտին յառաջագէտ ու կատարեւելագործուած ազգեր իրենց զոյւլթիւնը, կազմակերպող ու գիտակից ոյժերով գօտեպնդուած մշակներ ծնելով:

Պէտք է նախ և առաջ սրբատաշ անօթներ ձուլել, պարսիակելու համար հոգեկան սրբալոյծ նեկտարը, որ իրենց պիտի մատուակուի հոգեւոր սեղանէն:

Բոլոր ծրագիրները պիտի վիժին, բոլոր կարծիքները պիտի անիրականանան, բոլոր իղձերը պիտի գերեզմանուին և հակասութիւններ զիրար պիտի խաչաձեւեն ասպարդիւն, որքան ատեն որ ճշմարտութիւնները պիտի խեղաթիւրուին անձնիւր տարակարծութիւններու տակ:

* * *

Վստահ ըլլալով որ դպրոցը, իբրեւ հիմնական կրթարան մը վաղուան սերունդին, նորագոյն առաջադրութիւններու հիման մը վրայ պիտի կրնայ միայն արդիւնաւորել մեր գեղեցիկ ու շինիչ բազմաւնեւոր ու ակնկալութիւնները, վերադառնանք կրկին հայ եկեղեցականութեան մօտ, անգամ մը եւս վերլուծելով ժողովրդային հոգեբանութիւնները, այժմէական մտայնութիւններու կալուածին մէջ քննելով հայ եկեղեցականին դերը:

«Հայ խօսնակ»ի ժրջան խմբագրապետը փորձառական տեսութիւն մը ընելով իր կրօնաթերթին մէջ,

հայ եկեղեցականութեան զործունէութեանը ակնարկող յօդուածով մը անվերապահօրէն մատնանշած էր այն կարգ մը զրգապատճառները որոնց երեսէն ժողովրդային վերաբերումը դէպի իր կրօնքն ու եկեղեցին, տակաւ տկարանալով, դէպի ուժացում կը դիմէ օրըստօրէ:

Արդարեւ պէտք ենք անկաշկանդ դատողութեամբ հետաքրքրուիլ այն ամէն կենսական հարցերով որոնք ծանրակշիռ պատասխանատուութիւններ կը հրաւիրեն իրենց վրայ, վստահ ըլլալով թէ միակողմանի ու տարտամ չէզոքացումներ պիտի վտանգեն նոյն ինքն այդ կենսական հարցերուն ներկայացուցած կարեւորութիւնը:

Արժանայարգ յօդուածագիրը, խորունկ նախանձախնդրութեամբ համակուած, կը թելադրէ իր հոգեւոր եղբայրակիցներուն — ամէն աստիճանի ու դիրքի վրայ — լրջօրէն նուիրուիլ ու շարունակել Առաքելութեան անձնուէր զործը, չսահմանափակուելով առօրեայ զբաղումներու մէջ:

Նախանձայոյզ բողոքի մը արդար ձայնն է որ կըրկին կը բարձրանայ եկեղեցւոյ ժրջան մշակէ մը, որ օտար մարդորսներու կազմակերպուած ոյժին հանդէպ շատ իրաւացիօրէն տկար ու անբաւական կը գտնէ ներկայ հայ եկեղեցականութեան հաւաքական զործունէութիւնը:

Բարեղէպ զուգադիպութեամբ, ահա մէջբերում մը նոյն ինքն այդ շահեկան յօդուածէն զոր կարդացինք «Հայ խօսնակ»ի 1925ի 11րդ ամսաթուին մէջ, ուր Արժ. խմբագրապետը շեշտելով առաքելութեան մէկէ աւելի օգուտները, շատ նպատակայարմար տեսութիւններով կ'արտայայտուի հայ եկեղեցականութեան ատանձնած պաշտօնին հանդէպ. —

«Հայ եկեղեցական պատմութիւնը լեցուն է Դրիստոսի սուրբ կրօնքին համոզուած քարոզիչներու, ճշմարիտ առաք-

եալներու եւ մարտիրոսներու հոյակալ մը, որոնք ամէնէն աննպաստ պարագաներու եւ պայմաններու մէջ գիտցած են բարձր բանել հայ եկեղեցւոյ գիրքը, ընդհ. քրիստոնէական եկեղեցիներու շրջանակին մէջ:

«Աւաքելուիւթիւնը զոր ներկայիս կը փնտռենք հայ եկեղեցականութեան մէջ, բաւորովին տարբեր, մեծաւ պատկեր մը կը պարզէ մեր աչքին:

«Մինչ օտար եկեղեցիներու հոգեւորականութիւնը, օգտուած որոշ կողմակերպութիւններով, կը շարունակեն աւաքելուիւթեան գործը, հայ կեանքին մէջ զգալի կերպով նուազելու է այդ եւանգը:

«Պայմանները ու պարագաները փոխուած են հիմա: Իր բնավայրէն հեռացած, օտար տաղերու տակ եւ ավուրքներու վրայ ցրուած թափառւած հայ ժողովուրդ մը ունինք, որոնք իրենց կեանքը կը քաշքշեն ամէն տեսակ բարոյական վտանգներու ենթակայ:

«Եւ ատոնց կը պակսին զիրենք սրտապնդող, զանաք իրենց ցրտանալու վրայ եղող հաւատքին կապող աւաքեալներ:

«Հայ եկեղեցւոյ համար ամենամեծ գոյազուրկութիւնն է օրուան պաշտօնը քննելու համապատասխան բարձրութեան վրայ գտնուող, պէտք եղած թիւով նուիրուած անձեր չունենալը: Իրաւ է թէ կարելի չէ ամէն ինչ պաշտօնէի հայ եկեղեցականութենէն որ բարոյական, իմացական եւ նիւթական ամէնէն աննպաստ պայմաններու մէջ կը գտնուի: Բայց անտարբերութիւնը մահ է:

«Եթէ օտար մարդորաներ կը գործեն մեր մէջ, եթէ անոնք հայ գիտակից հոգեւորականութեան մը, նուիրուած պաշտօնէական մը պակասէն օգտուելով՝ այս կամ այն կերպով հայ եկեղեցւոյ ծոցէն կը հեռացնեն իր զաւակներէն մէկը կամ միւսը, յանցանքը մերն է. անոնք իրենց գերին մէջն են, անոնք իրենց պարտականութեան բարձրութեանը վրայ կը դնուին:

«Հայ եկեղեցական, խոնարհագոյնէն սկսեալ մինչեւ ամենաբարձր աստիճանաւորը, մեղի եւ առաւել քան երբեք մեղի կ'իյնայ նուիրուիլ՝ հոգեւոր կեանքը վերապրեցնելու համար հայ ժողովուրդին մէջ:

«Պէտք է գրել, պէտք է խօսիլ, պէտք է շարժիլ նուիրական կրկով ոգեւորութեամբ, զի հակառակը մեր բարոյական մահն է: »

ՊԱՇՏՈՆ ԵՒ ՊԱՇՏՈՆԵԱՅ

Ժողովուրդին մէջ տիրող մտայնութիւններէն, անհրաժեշտ է որ անդրադառնանք նաեւ սա կէտին թէ Հայ եկեղեցին տակաւ կորսնցնելու վրայ է իր աղօթատեղիի մը իմաստը, թէ անոր իսկական արժէքն ու բնոյթը տեղի տուած են արտաքին ձեւականութիւններու, հանգամանք մը որ նսեմացուցած է նաեւ եկեղեցւոյ մը բարձր գաղափարականը, շփոթելով զայն իր կրօնական ոգւոյն հետ:

Եկեղեցին, որ արարողական և ծիսակատարական ստորութիւններու կիրարկումով անզգալաբար կորսնցնելու վրայ է աղօթատեղիի մը վսեմ պարզութիւնը, շատ բան պիտի գեղչէ ուրեմն ներշնչող սրբափայլի մը հանգամանքէն նաեւ, եթէ խեղաթիւրուի բուն նպատակին լրջութիւնը, եթէ լայն տեղ տրուի արտաքին ձեքձեքումներու և աւելորդ սեթեւեթներու:

Նպատակի մը ձգտող խորհուրդը, ուր ինքնամփոփ աղօթողներ, խոստովանողի և խոստովանցողի պարզութեան մէջ, պէտք է որ յարաբերութեան մը տեսնեն Աստուծոյ հետ, հոգեւոր հաղորդակցութեան մէջ գնելով զիրենք իրարու հանդէպ, դարձած է արտաքին ձեւականութիւններու առանցքը, ուր անձերն ու իրերը, ձեւերն ու տարազը լայն չափով մը մտքերու վրայ տպաւորած ըլլալով, եկեղեցին կը մեկնուի ու կը ճանչցուի այն արժէքով կամ իմաստով որ կը ներկայանայ այս կամ այն երգողին կամ այս ինչ ծիսակատարին և կամ այն ինչ հանդիսադիրին յայտ բերած արտաքին ազդեցութեանը տակ:

Յատկանշական իրողութիւն մըն է նաեւ թէ մեր եկեղեցին իր արտաքին պաճուճանքին տակ հետաքրքրական ? եւ հաճելի ? դարձուցած ենք, լոկ այն

համեմատութեամբ որ անոր ունէ մէկ ներկայացուցիչը լաւ կամ յոռի տպաւորութիւններու եւ կամ նպաստաւոր կամ աննպաստ ազդեցութիւններու տակ պահած է ժողովրդային զգացումներուն արժէքը:

Արդարեւ շատ հետաքրքրական ու նշանակելի են այս հանգամանքները ու այնքան խորապէս արմատացած են այս տարօրինակ մտայնութիւնները ժողովրդային ամէն խաւերու մէջ, որ այլեւս պէտք չկայ հարցնելու թէ հաւատացեալներու խռճներամ թիւ մը քանակին թէ որակին, հոգիին թէ նիւթին, պարունակողին թէ պարունակեալին յարումն ունի եկեղեցիէն ներս:

Աններելի և վտանգաւոր զանցառութիւն մը պիտի ըլլար արմատացած պահել այս թիւը հակումները՝ եկեղեցւոյ և ժողովուրդին իրարու հանդէպ ունեցած յարաբերութեանց կրկնակ տեսակէտով:

Որքան ալ սկեպտիկ նկատուին օտար ժողովուրդներ, որքան ալ կարծուի թէ անոնք հեռու կ'ապրին իրենց եկեղեցիէն, ընդունինք թէ շատ ու շատ դժուարահաճ ու պահանջկոտ նախանձախնդրութեամբ կազմակերպած են իրենց աղօթատեղիները:

Մանենք պահ մը ունէ օտար եկեղեցիէ մը ներս, ու վստահ ըլլանք թէ այն առաջին տպաւորութիւնը որ պիտի առնենք մեզ, հոն տիրող պատկառանքը, մաքրութիւնը, լրջութիւնը եւ կարգապահութիւնը պիտի ըլլար:

Ամեն բանէ առաջ, պիտի նշմարէինք հոն, այդ խնկաւէտ մթնոլորտին ու վեհափառ լռութեանը մէջ, խորհրդաւոր ձեռքի մը հպումը մեր ուսերուն վրայ, որ պիտի ըսէր մեզի. «Բա՛ց գլուխդ ու պատկառանքով խոնարհէ այս կամարներուն տակ և զիտցիր թէ այս վեհ ու հոյակապ տաճարէն վեր մե՛ծ մէկը կայ:»

Անթխտելիօրէն պարտաւորիչ է նկատի առնել այս պարագան, նա մանաւանդ օտար միջավայրերու մէջ,

ուր յաճախ կը նշմարուին հետաքրքիր օտարականներ որոնք սաէպ ներկայ կ'ըլլան հայ եկեղեցական արարողութեանց, սովորաբար մանրազնին ուշադրութեամբ հետեւելով տիրող կարգուսարքին:

Սնդուղականօրէն առանձնայատուկ մեր հայ կրօնական արարողութիւնները, որոնք անկեղծ հիացում պատճառած են նոյն իսկ օտար եկեղեցիներու, դէթ գիտնանք արժանապէս ներկայացնել, խնամով դասաւորելով անձերն ու տիրող կարգերը, անսեթեւեթ լրջութեամբ կիրարկելով զանոնք, վսեմ խորհուրդը չխանգարելով քմածին խաղարկութիւններով:

Սրմաշեան բազմարդին դէմք մը կը գրէ նմանօրինակ խորհրդածութեան մը շուրջ, գեղեցիկ կերպով վերլուծելով պղտիկ ու աննշմար պատճառներու նկատմամբ մեր ցոյց տուած վտանգաւոր զանցառութիւնները.

Ամէն անհատի յաջողութեան եւ ընկերութիւններու զարգացման մէջ, թեթեւ պարտականութեանց հանդէպ անթերի գտնուելու փոյթը, հազիւ նշմարելի պարագայներու մէջ ուշադիր ըլլալու տրամադրութիւնը, աննշան հաշիւներ միշտ զանց չընելու տրամադրութիւնը, աննշան հաշիւներ զուլթիւններ ստանձնելու եռանդը իրենց մեծ նշանակութիւնը ունեցած են, եւ իւրաքանչիւր անձի բարոյական կեանքի յորինուածքին հիմունքը կազմելէ զատ, մարդկային ճակատագրին վրայ մեծ դեր մը ունեցող ամբողջ կազմակերպութեանց, ընկերութեանց, ազգաց եւ կրօններու տեսականութիւնը ապահոված են:

Այսպէս ուրեմն թէ ազգաց եւ թէ կրօնի պատմութիւնները կը թեւադրեն մեզ հաւատարմութիւն փոքրագոյն բաներու մէջ:

Բայց այս բացայայտ եւ անհրաժեշտ պարտականութիւնները արդեօք մենք ի՞նչպէս կը կատարենք:

Մենք, զօրօրինակ, եկեղեցական բարեկարգութեան մեծ խորհուրդներ եւ մեծ ծրագիրներ ունինք. արդարեւ ազնիւ եւ հայրենասիրական ծրագիրներ են եւ գովեստի ու ծափահարութեան արժանի կը նկատուին անոնք, որոնք կարեւոր եւ շինիչ ծրագիրներ կը բերեն ու կը ներկայացնեն հանրութեան:

համեմատութեամբ որ անոր ու է մէկ ներկայացուցիչը լաւ կամ յոռի տպաւորութիւններու եւ կամ նպաստաւոր կամ աննպաստ ազդեցութիւններու տակ պահած է ժողովրդային զգացումներուն արժէքը:

Արդարեւ շատ հետաքրքրական ու նշանակելի են այս հանգամանքները ու այնքան խորապէս արմատացած են այս տարօրինակ մտայնութիւնները ժողովրդային ամէն խաւերու մէջ, որ այլեւս պէտք չկայ հարցնելու թէ հաւատացեալներու խումներամ թիւ մը քանակին թէ որակին, հոգիին թէ նիւթին, պարունակողին թէ պարունակեալին յարումն ունի եկեղեցիէն ներս:

Աններելի և վտանգաւոր դանցառութիւն մը պիտի ըլլար արմատացած պահել այս թիւը հակումները՝ եկեղեցւոյ և ժողովուրդին իրարու հանդէպ ունեցած յարաբերութեանց կրկնակ տեսակէտով:

Որքան ալ սկեպտիկ նկատուին օտար ժողովուրդներ, որքան ալ կարծուի թէ անոնք հեռու կ'ապրին իրենց եկեղեցիէն, ընդունինք թէ շատ ու շատ դժուարահաճ ու պահանջկոտ նախանձախնդրութեամբ կազմակերպած են իրենց աղօթատեղիները:

Մտնենք պահ մը ու է օտար եկեղեցիէ մը ներս, ու վտահ ըլլանք թէ այն առաջին տպաւորութիւնը որ պիտի առնենք մեզ, հոն տիրող պատկառանքը, մաքրութիւնը, լրջութիւնը եւ կարգապահութիւնը պիտի ըլլար:

Ամեն բանէ առաջ, պիտի նշմարէինք հոն, այդ խնկաւէտ միջնորդութիւն ու վեհափառ լռութեանը մէջ, խորհրդաւոր ձեռքի մը հպումը մեր ուսերուն վրայ, որ պիտի ըսէր մեզի. «Բա՛ց գլուխդ ու պատկառանքով խոնարհէ այս կամարներուն տակ և գիտցիր թէ այս վեհ ու հոյակապ տաճարէն վեր մե՛ծ մէկը կայ:»

Անժխտելիօրէն պարտաւորիչ է նկատի առնել այս պարագան, նա մանաւանդ օտար միջավայրերու մէջ,

ուր յաճախ կը նշմարուին հետաքրքիր օտարականներ որոնք ստէպ ներկայ կ'ըլլան հայ եկեղեցական արարողութեանց, սովորաբար մանրագնին ուշադրութեամբ հետեւելով տիրող կարգուսարքին:

Անզուգականօրէն առանձնայատուկ մեր հայ կրօնական արարողութիւնները, որոնք անկեղծ հիացում պատճառած են նոյն իսկ օտար եկեղեցիներու, դէժ գիտնանք արժանապէս ներկայացնել, խնամով դասաւորելով անձերն ու տիրող կարգերը, անսեթեւեթ ըջութեամբ կիրարկելով զանոնք, վսեմ խորհուրդը չխանգարելով քմածին խաղարկութիւններով:

Արմաշեան բազմարդին դէմք մը կը գրէ նմանօրինակ խորհրդածութեան մը շուրջ, գեղեցիկ կերպով վերլուծելով պզտիկ ու աննշմար պատճառներու նկատմամբ մեր ցոյց տուած վտանգաւոր դանցառութիւնները.

Ամէն անհատի յաջողութեան եւ ընկերութիւններու զարգացման մէջ, թեթեւ պարտականութեանց հանդէպ անթերի գտնուելու փայլքը, հազիւ նշմարելի պարագայներու մէջ ուշադիր ըլլալու տրամադրութիւնը, աննշան հաշիւներ միշտ զանց չընելու նախանձախնդրութիւնը, չնչին զոհութիւններ ատանձնելու եւ անպը իրենց մեծ նշանակութիւնը ունեցած են, եւ իւրաքանչիւր անձի բարոյական կեանքի յորինուածքին հիմունքը կազմելէ զատ, մարդկային ճակատագրին վրայ մեծ դեր մը ունեցող ամբողջ կողմակերպութեանց, ընկերութեանց, աղբաց եւ կրօնքներու տեսականութիւնը տպահոված են:

Այսպէս ուրեմն թէ ազգաց եւ թէ կրօնի պատմութիւնները կը թեւադրեն մեզ հաւատարմութիւն փոքրագոյն բաներու մէջ:

Բայց այս բացոյցայտ եւ անհրաժեշտ պարտականութիւնները արդեօք մերք ինչպէս կը կատարենք:

Մենք, զօրօրինակ, եկեղեցական բարեկարգութեան մեծ խորհուրդներ եւ մեծ ծրագիրներ ունինք. արդարեւ աղնիւ եւ հայրենասիրական ծրագիրներ են եւ գովեստի ու ծափահարութեան արժանի կը նկատուին անոնք, որոնք կարեւոր եւ շինիչ ծրագիրներ կը բերեն ու կը ներկայացնեն հանրութեան:

Ամենքս ու կը փոփաքինք եւ կը խոստանանք մեծամեծ այդ ձեռնարկները ի գործ դնել, սոխպողութիւն տալով նոյն իսկ, եւ ներքին ուրախութիւն մը մեզ կը խանգարուէ ծրագիրներու ընթերցման կամ ունկնդրութեան որահուն:

Սակայն այս մեծ փոփաքը, այդ քերթ խոնգալուութիւնը, այն բուռն իզձը, այն կարեւոր խորհուրդները չենք կրնար իրականացնել, քանի որ երբ պատեհ առիթը կը ներկայանայ գործակցութեան եւ նպատակին իրականացման, անձնական նկատումներ, յետին միտքեր, անսպասելի առարկութիւններ, տարօրինակ անհասկացողութիւններ կուգան կը խանգարեն ծրագիրներն ու խորհուրդները եւ անկախութեան քուլորովին կը շեղինք ու կը հեռանանք:

Եթէ բարեկարգական այս խորհուրդներուն գործին արդիւնաւորման համար քիչ մը զոհողութիւն ընէինք, եթէ մեր անձնական նկատումները թեթեւ ինչ պակսեցնէինք, եթէ մեր վեճաբանութեանց սակաւ ինչ վերջ տայինք կամ եթէ մեր անձնական հաշիւները դուրս ինչ նկատողութեան շաւնէինք, յայնժամ եկեղեցական բարեկարգութեան գործը պիտի կրնայինք իրականացած տեսնել իր բոլոր առաւելութեամբը:

Եթէ մեր եկեղեցականները քիչ մը մէկ կողմ դնէին երկմտութիւնը, քիչ մը անհատական շահերը զոհէին ընդհանուրին օգտին, սակաւ ինչ հոգ տանէին ըմբռնելու բարեկարգութեան գործին նուիրականութիւնը, յայնժամ մոէն կերպով կրնայ լուադոյն արդիւնքներ տեսնուիլ եւ նպատակի մը հասնիլ:

Եւ գիտե՞ք թէ այս մանր պարագաները, աննշան հաշիւները եւ անկարեւոր կէտեր նկատուածները զանց ըլլալով, ժողովուրդը անխռոսափելիօրէն կ'առաջնորդուի եկեղեցիէն ուծանելու եւ ապա տակաւ առ տակաւ եկեղեցական բարեկարգութեան հարցերու ծրագիրներն ալ սեղանին վրայէն չը վերան, վիժեցնելով մոէն գաղտնիք ու արդիւնք:

Եկեղեցանուէր հովուի մը սա քանի մը տողերը ինքնին բաւական են, մտածել տալու համար թէ

՝ րքան անյետաձգելի է ազգի մը բարոյական մակարդակը ցոլացնող եկեղեցիին բարեկարգութիւնը, իր ամէնէն աննշան մանրամասնութիւններէն իսկ դատելով:

Եւ ի՞նչ բան պիտի կրնար ներկայացնել մեզ, նամանաւնդ տառապանքի շրջաններուն մէջ, եթէ ոչ այն եկեղեցական մաքրակրօն փոքատարութիւնը, որ դավինեպսակը եղաւ օրինուած Հայուն, անոր ընտանեկան օճախն ու սրբազան աւանդութիւնները յատկանշող: Եւ յետոյ, ՝ րքան լուրջ, ՝ րքան նախանձախընդիր պէտք ենք ըլլալ նաեւ մեր եկեղեցականներու ընտրութեանց մասին, երբ անհերքելի ճշմարտութիւն մըն է թէ մէկը ամբողջին դէմ եւ ամբողջութիւն մը մէկի դէմ զիրար պիտի լրացնեն, զիրար պիտի ներկայացնեն, և անհատը իր վրայ պիտի անձաւորէ հայ անունին, հայ նկարագրին և հայ պատիւին ստեղծագործ դրոշմը:

Բացայայտօրէն համոզուած ենք թէ ազգի մը բարոյականը որքան իր քաղաքական կեանքէն, նոյնքան ալ իր եկեղեցիէն պիտի ճանչցուի, և եկեղեցին ալ իր կազմակերպութենէն, իր մարդոցմէն, իր ներկայացուցիչներէն:

Հայ եկեղեցականը անտարբեր չի կրնար մնալ ուրեմն՝ իր կարգին՝ այս կենսական հարցին, մանաւանդ որ իրեն վիճակուած է առաջնորդել, ներկայացնել բարոյական կեանքը, տիրող կրօնքի մը հովանիին տակ որ պարզութեան և խոնարհութեան պատգամը ունի իր շրթներուն վրայ:

Հայ եկեղեցին ու եկեղեցականութիւնը համարժէք նկատելով, հայ ժողովուրդին ցոյց տուած փոխադարձ վերաբերումին հանդէպ ներդաշնակութեան գեղեցիկ արդիւնքը պիտի արժեցուցուի արդարեւ այն ատեն միայն, երբ կարենանք համոզուած ու զիտակից ուխտեալներու շարք մը ներկայացնել հանրութեան, պատուաբեր ու զնահատելի արժանիքներով:

Երբ սկեպտիկ բառը կը գործածենք ստէպ, կը հասկցուի բնականաբար այն դեռատի դասակարգը որ ոչ մէկ զնով կ'ուզէ հաշտուիլ կրօնաբարոյական կեանքի մը հարկադրող գաղափարին հետ, սա միակ յաւակնոտութեամբ թէ՛ գիտութեան եւ զարգացման դարը կը ժխտէ հիգեւորական բարձր իտէալի մը նուիրումը:

Արժէք պիտի չունենայ հեզնանք մը, որուն մէջ կը պահսի լուրջ դատողութիւնը:

Տրամաբանութիւնը չի կրնար ժխտել հաւատքին ոյժն ու կարեւորութիւնը: Երբեք:

Ըլլանք անաչառ քննադատներ՝ արժեցնելու համար մեր հակումները և մեր վարդապետութիւնները ու եւ հարցի շուրջ, եթէ սակայն անոնք, կանխակալ կարծիքներէ տարուած չըլլալով, խնամով պահեն իմաստասիրական վերլուծումներու նկարագիրը:

Որքան ալ դժուարահաճ ըլլանք մեր հետազօտութեանց մէջ, նոյնքան և աւելի պիտի սիրենք կրօնի մը ներշնչած բարձր գաղափարականը:

Գիտութիւնը ընդհակառակը պանծացուց կրօնքը ու խոստովանեցաւ թէ իր բրիչի հարուածներուն տակ թաքուն, դերադանցօրէն գերբնային ոյժ մը կայ:

Եկեղեցականութեան հասցէին անուցած գաղափարներս, համոզումներս ու մտածումներս խտացնելով միակ նպատակակէտի մը շուրջը, չպիտի ուզէի աւելի ծանրանալ եկեղեցւոյ բարոյական ոգւոյն հանդէպ մեր ցոյց տալիք միակամ նախանձախնդրութեան նկատմամբ — ինչ որ պիտի շեղեցնէր մեզ խնդրոյ առարկայ եղած նիւթէն — , այլ կարգ մը բարենախանձ վերլուծումներս և խորհրդածութիւններս բաւական համարելով, խոնարհաբար սրտագին կոչ մը ուղղել պիտի բաղձայի մեր հոգեշնորհ ու պատուական

ուխտեալներուն՝ ամէն բանէ առաջ բարձր բռնել իրենց անձին բարոյական պատկառանքը, արդիւնաւորել ստանձնուած բարձր պաշտօնին պատասխանատու պայմանները, ներշնչել յարգանք ու ակնածանք օրինակելի լրջութեամբ, պաշտպանել հայ բազմաչարչար եկեղեցւոյն դարաւոր աւանդութիւնները նուիրական զոհաբերութեամբ:

Ու խնայե՛լ այն խնկաւէտ Սքեմին, որ մաքրահրօն նախատակներու սրբազան նշխարները ծրարեց իր մէջ, ու սրտեռանդն նուիրուի՛լ սրբազան ասպարէզին որ հայրենանուէր ուխտեալներ երկնեց իր ծոցէն:

ԱՆԴՐԱԴԱՐՁՈՒՄ

Սորհրդածուած նիւթի մը շուրջ, անմիջական տպաւորութիւններու և արտայայտութիւններու տակ զրի առնուած տեսութեան մը մէջ, կ'արժէր որ նոյն ինքն այս տողերը զրոյր ինքն իր վրայ անդրադարձում մը փորձէր, տեսակ մը ինքնաքննութիւն, ուր յայտնուած զաղափարներու որդեգրումը պիտի վերլուծուէր աւելի բացորոշ ծանօթացումներով, հաղորդակից պահելով ընթերցողը և պատճառաբանելով անգամ մը եւս այն նպատակը և զրդապատճառները որ թելադրեցին նօթագրել զանոնք:

Շատ պարզ է թէ նիւթը, որ զբաղեցուց զիս, լոկ անձնական զգացումներուս և շատ երկար տարիներէ ի վեր եկեղեցական շրջանակի մը անմիջական ազդեցութեան արդիւնք ըլլալով հանդերձ, նուիրումի մի բարձր զաղափարականէն տարուած մտասեւեռում մըն է, որ առջի օրէն կը ձգտէր մէջս գէպի իտէալը հայ եկեղեցականութեան բարձրացման:

Ու եւ է հարց որ կը հրաւիրէ իր վրայ անհատական կամ հանրային ուշադրութիւն, կարեւոր չափով մը նպատակ ունի նոյն այդ հանրութեան ընդգրկած մտայնութիւնները մատնանշել, աւելի բացարձակ նկարագիր մը հետապնդելով անոր մէջ, ուր ընդհամարուած թերութիւններ, գեղեցիկ թելադրութիւններով, կը յանգին բաղձալի եզրակացութիւններու և արդիւնքի մը:

Կ'ընդունինք ուրեմն թէ որքան ատեն որ պիտի փափաքինք ապահովել մեր ազգային կրօնական կեանքը ներկայացնողներուն զիրքն ու հմայքը, պաշտպանած պիտի ըլլանք նոյն չափով մեր իսկ անհատական ու ընկերային նախանձախնդրութիւնը:

Անհերքելի ճշմարտութիւններ են ասոնք և գնահատելի այնքան ուժգնօրէն, որքան պարտաւոր ենք համոզուելու համար թէ «պէտք է բարձրացնել՝ բարձրանալու համար», և փոխադարձաբար:

Ու մտքով սրտով հայութիւն մը պիտի չկրնանք երբեք ըլլալ, որքան ատեն որ չխոստովանինք թէ մեր տկարութիւններուն գիտակից ենք, իսկառակ անոր որ տոյմային մասնայատուկ ձիրքեր ու տիրական արժանիքներ ունինք՝ կատարելագործուած տիպար ազգ մը նկատուելու:

Երբ հայ եկեղեցւոյ բարեկարգութիւն կ'ըսենք, պիտի ուզէի կրկնել ու շեշտել սա թէ ատոր մեծ նպատակն է վեր բարձրացնել հայ եկեղեցւոյ և եկեղեցականութեան մակարդակը, որ անհրաժեշտութիւն մը կը ներկայացնէ և հետզհետէ օրուան մտահոգիչ հարցն է:

«Հայ եկեղեցականութիւնը և իր Դերը» ընդհանուր խորադրով երբ կը թելադրէի, համեստ պայմաններու ու կարողութիւններու մէջ, քննել ու վերլուծել մտածումներս ու բաղձանքներս, չէի կրնար երբեք յաւակնիլ թէ նիւթը, իր ընդգրկած առաջադրութեան մէջ, ընդհանուր տեսութիւն մը կամ եկեղեցականութեան պատմադրութիւնը պիտի ներկայացնէր, գիտնալով թէ անկարելի էր քանի մը տկար տողերով բաւականանալ, պատկերացնելու համար հայ եկեղեցականութիւնը իր բովանդակութեանը մէջ: Բազմահմուտ կրօնագէտ պատմաբանի մը իրաւատութիւնն է այդ, եկեղեցագէտի մը մասնագիտութեան զօրծը, որոնք միայն պիտի կրնային բազմահատոր աշխատութիւններով ներկայացնել, քննադատել կամ ներբողել ճշգրիտ կեանքն ու զործունէութիւնը մեր այն երանաշնորհ եկեղեցականութեան, որոնք տարիներէ ի վեր իրենց ազգանուէր և եկեղեցաշէն ծառայութիւններով հաստատուն հիմնաքարը եղան Հայ Առաքելական եկեղեցւոյ փառաւոր կառուցումաբնի:

Բացայայտօրէն պարզ էր ուրեմն նպատակս երբ աչքի առջեւ ունինք այսօր օտար միջավայրերու ջլատող ազդեցութեան տակ թափառական ժողովուրդ մը, անհաղորդ նկարագիրներու ցանցով շրջապատուած և ուժանալու հակամէտ, և ատոր դէմ ուժեղ ու զիտակից եկեղեցական գործիչներու համեմատապէս անբաւական թիւ մը, իբրեւ այդ ժողովուրդին կրօնաբարոյական կեանքին աննկուն ազդակներ, որոնք կարող ըլլան տեւականացնելու դառնացած և յուսալքուած ժողովուրդի մը տոհմիկ եռանդը:

Եթէ մասնաւորաբար Արմաշեան միաբաններու նկատմամբ յաճախակի ակնարկութիւններ ըրած եմ խորհրդածութիւններուս ընթացքին, լայնօրէն տեղ տալով իրենց յայտնած գաղափարներուն և մէջբերումներ ընելով իրենց մտածումներէն, ոչ թէ անոր իմաստ որ անոնք միայն կը ներկայացնեն մեր ժամանակակից եկեղեցականութիւնը, հապա, որքան ալ ցաւատիթ հիասթափումներ կրեցինք իրենցմէ շատերէն ու որքան ալ ցնցող միջանկեալներ համրեցինք իրենց ընկերներէն, անկողմնակալօրէն ինտելեկտի իրենց մեծամասնութեանը քայլերուն՝ անվերապահութեամբ կըրնանք խոստովանիլ թէ ոչ միայն նահատակներու և զոհերու լուսապսակով, այլեւ արժէքով իրաւունք շահեցան անձնագիտակից ծառայողներ նկատուելու հանդէպ իրենց պատկանած Ազգին ու Եկեղեցիին:

Այո, զբաղեցանք իրենցմով և օրինակներ բերինք իրենցմէ, պարզապէս անոր համար որ մենք թրքահայերս շատ մտերիմ հաղորդակցութեամբ ապրած ըլլալով իրենց հետ, անմիջական տալաւորութիւններ կրեցինք իրենց մտաւորական արժանիքներէն, ու զիտենք թէ երկար տարիներու ազդեցութիւնները երկրորդ բնութիւններ կ'երկնեն:

Եթէ ուզենք քննադատել զիրենք, աննախապաշար ազնուականութեամբ և վեհանձնօրէն արժեքներով

մեր դատումները, չենք կրնար ուրանալ իր կարգին եւս թէ Արմաշեան դպրոցը ժամանակակից գեղեցիկ թուականներ ապրեցաւ, կրօնագրական բեղուն կարողութիւններով ծաղկեալ շրջան մը բոլորելով և կեանք տալով եկեղեցւոյ բեմին ու եկեղեցական գրականութեան:

Սա վարդապետութեամբ թէ ժողովուրդ մը ոչ միայն սուրով այլեւ դըշով կը կառավարուի, միեւնոյն ատեն համոզուած ըլլալով թէ կրօնքի մը բարոյական ներշնչումները անհրաժեշտութիւններ են տիրող օրէնքներու կարգին, և ընդունելով նաեւ թէ կրօնաբարոյական կեանքի զարգացման սատարողը նոյն ինքն եկեղեցականութիւնն է, հետեւաբար այդ մտքով արտայայտուեցանք, կարող եկեղեցականներու անհրաժեշտութիւնը և պէտքը մատնանշելով:

Մեզ չեն շահագրգռեր այն կրօնական դարբնոցաբանները ուր կը վերձուլուի այս օրուան ու վաղուան հոգեւորականութիւնը: Էջմիածին, Երուսաղէմ կամ Արմաշ, ուր որ գոյութիւն ունին որոշ նպատակին ձգտող միաբանութիւններ, ամէնն ալ մերն են, մեր եկեղեցիին իմաստ, մեր ժողովուրդին իմաստ:

Ոչ մէկ խտրականութեամբ չենք կրնար մասնաւորել զիրենք, գերադասել մէկը միւսէն:

Հայ եկեղեցւոյ հրամայական պահանջքը նոյնն է իր ուխտին ու սպասաւորութեանը նուիրուածներուն հանդէպ, — արգարացնել իրենց ստանձնած նուիրական պաշտօնը գործքով, գրչով եւ արդիւնաւորապէս:

Ոչ մէկ խնդիր ունինք անձնականութեանց ինտ: Կրօնքն ու եկեղեցին անձ չեն ֆանջնար. նպատակն է որ կ'անձնաւորէ միջոցը:

Ոչ աստիճանները կը շլացնեն մեզ և ոչ ալ պատւանդանները: Արժանիք և ներքին մարդը, ամէն բանէ առաջ:

Օրըստօրէ յարաճուն սերունդներ, նոր զգացումներով, նոր հակումներով, նոր մտածողութիւններով

խմորուելու ենթակայ, գիրենք առաջնորդող ջահերու պէտք ունին:

Մտքով ու սրտով բեղուն շրջաններ թուագրեցին մեր սրբազան նախահայրերը՝ հայ եկեղեցական պատմութեան անցեալ կեանքին մէջ: Ձեն կրնար աննշմար անցնիլ իրենց արդիւնաշատ ջանքերն ու ազգանուէր գեղեցիկ ծառայութիւնները:

Հնադարեան տաճարներ, հոյակապ վանքեր ու սրբակիօն դպրանոցներ առջի օրէն պանծալի կոթողները եղան իրենց մայրենի հաւատքին ծառայող և ցեղին աւանդապահ նկարագիրը՝ գոյակերտող պատւական եկեղեցականութեանց. բայց իայ եկեղեցւոյ ապագայ գոյութեան տեսակէտէն մտահոգուելով, մեր արտայայտած իղձերուն և մեր առաջագրած նպատակին հասնելու համար՝ ինքնապահպանման ու տեսականացման հարցն է որ պէտք է զբաղեցնէ անձնիւր հայ անհատ, որ ապրելու և ապրեցնելու գեղեցիկ սկզբունքը բնազդաբար կը գտայ իր ներսիդին:

Երբ մասնակի միջոցներու կը կարօտինք բացատրելու համար մեր ներքին զգացումները, պէտք ենք ընդունիլ թէ բեմին ու երաժշտութեան հետ համընթաց կրօնական գրականութիւնը այն հիանալի միջոցներէն մին է, որ ճարտար մատներու տակ քնարերգելով բարձր գաղափարներ և հոգեհմայ ներշնչումներ, գեղեցիկօրէն պիտի կատարելագործեն ժողովուրդին մէջ ազնուացման, նրբացման և հոգեկան վայելքի մը սիրտարար կեանքը:

Ուժգին անհրաժեշտութեամբ կը փափաքինք մատնանշել ուրեմն այդ կրկնակ միջոցներն ու պայմանները, անկեղծօրէն անբաւական գտնելով մեզի հետ վերապրող հայ եկեղեցականութեան ցոյց տուած կրօնազրական մշակոյթը, առանց նոյն իսկ կանգ առնելու և զբաղելու պահ մը անոնց անհատական և անձնայատուկ շերտաւորումներով կամ մենասիրու-

թիւններով, և նոյն իսկ ազատ ձգելով գիրենք իրենց ներքին համոզումներուն մէջ, աներկմիտ ըլլալով թէ անկարելի է արտայայտուիլ առանց զգալու, անկարելի է խօսիլ առանց հաւատքի, որքան ալ արուեստական ծպտումներով ու դիմազոծումներով երեւան անոնք իրենց սքեմին տակ ու բեմին վրայ:

Կը տեսնուի ուրեմն թէ տեսութիւններու ընթացքին որոշ գծերու մէջ շեշտած եմ զարգացեալ եկեղեցականներու անհրաժեշտութիւնը, հակառակ սա պատմական ճշմարտութեան թէ Քրիստոսի կեանքը քարոզողներ և նոյն ինքն Քրիստոսէ ընտրեալ սրբազան առաքեալներ կը ներկայացուին մեզի իբրեւ պարզ ու հասարակ ձկնորսներու խմբակ մը:

Բայց ուշագրաւ է սա պարագան եւս թէ հակառակ որ Քրիստոսի ժամանակակից ժողովուրդներ ու հետեւողներ բացարձակ ճշմարտութեան մը մօտ կ'ապրէին և օրը օրին ականատեսներ էին, գիտենք թէ թերահաւատներ ալ գտնուեցան և աստուածային յայտնութեան մը վսեմ գաղափարականը փնտռեցին միջոցներու եւ փորձերու, իրաշքներու եւ իրողութիւններու շօշափելի եւ պայմանաւորեալ փաստերու մէջ, հաւատալու, համոզուելու եւ կարեւորութիւն ընծայելու համար անոնց:

Արդիական մտայնութիւնը, երբ կրօնականէն աւելի կրօնական յաւակնութեամբ կը տարուի տարրալուծել, իմաստասիրել ու քննադատել մտատիպարները կրօնական հաւատալիքներու, իր գիտութիւններուն և ստեղծագործող գիւտերուն ոյժին կը թնամ՝ ամէն իրաւունք իրեն վերապահելով, անոնց տեղ ի՞նչ պիտի ուզէր ընծայել ժողովրդային կարգ մը թերութեան ու տկար մարդոց, երբ մանաւանդ կը տեսնուի թէ արդիական ըմբռնումը կրօնական հաւատալիքներու և վարդապետութեանց մասին շատ զգոյշ եւ շատ ալ կասկածոտ է, իր սկեպտիկ հայեցողութեանց մէջ ներամփոփուած:

Հոգիին ընդոծին շնորհաց հրաշագործ ազդեցութիւնը ուրանալը, ուրանալ պիտի ըլլար հոգեւոր կեանքի մը բարձրագոյն խորհուրդին աստուածային դերը: Բայց և այնպէս, միայն զարգացեալ ու պատրաստուած կրօնասուլցներ, ախտաճանաչի մը մասնագիտութեամբ, պիտի կարենային պայքարիլ գիտութեանց պատճառաբանեալ ընդվզումներուն դէմ, քաջաբար ճակատելով կրօնամերժ յարձակումներու:

Կը կրկնենք, անկարելի է ժխտել հոգւոյ շնորհաց սրբազան ներշնչումները: Բայց որքան ատեն որ արդիական միտքը պիտի ուզէ գոհացում գտնել իր հարցափորձող հետաքրքրութեանց, ուժգին նախանձախնդրութեամբ օժտուած կրօնականներու պէտքը այնքան աւելի կարեւոր կը նկատենք, որոնք կրօնական հաստատ համոզումներով սնած ու պատրաստուած, իրապէս հաւատք ու համակրութիւն պիտի կրնային ներշնչել, օգտաւէտ արդիւնաւորութեամբ կիրարկելով իրենց վսեմ պաշտօնը:

Մտածումներու շարքին, անգամ մը եւս անդրադառնալով ժողովրդային կարգ մը թիւը ըմբռնումներուն, որոնք եկեղեցականներու մասին թեթեւ արտայայտութեամբ մը կը բնորոշեն զանոնք իբրեւ չյաջողած դասալիքներ կեանքի աշխարհիկ պայքարին մէջ, պէտք կը տեսնեմ կրկին տեսակէտներով քննել թէ արդեօք ի՞նչ բանէ թելադրուած է այդ ժողովրդային թերեւս իրաւացի համոզումը:

Մասնաւորաբար մատնանշելով քահանայութիւնը, աւելորդ կրկնութիւն մը պիտի չըլլար ըսել թէ մեր հայ քահանայութեան դասակարգին մէջ յարմարագոյն բացառութիւններ հազիւ կը համրուին, որոնք արդարացին իրենց ընդգրկած պաշտօնին մասնայատուկ պայմանները:

Տեղն է ուրեմն խոստովանիլ թէ հոգեւոր վերին իշխանութիւնք իրենց բարձր իրաւասութեամբը միայն պիտի կրնան այլեւս սանձ մը դնել քահանա ու թեթեւօրէն կատարուած ձեռնադրութեանց, դիտուած ըլլալով որ սա կամ նա թեկնածուներ, քաջալերուելով անաչառ օրէնքի մը բացակայութենէն, ցարդ օգտագործած են սքեմը, շատ անգամ գինուած ըլլալով ապօրէն եւ կողմնակի միջոցներով:

Թուլթաւօրէն քանի մը մաղթանք, ժամասացութեան տարրական կարգ մը հարեւանցի ծանօթութիւններ և կամ Աւետարանի պարզ ընթերցում մը ընդհանրապէս բաւ համարուած էին քահանայացիներու համար ու է մէկը, որ սրբազան հեղինակներու գրական ներշնչումները կարդալու և զանոնք հրապարակաւ վերաբաղելու սոսկական դերին մէջ իսկ գէթ գիտակցութիւնը չունէր հասկացողութեամբ արտայայտելու այդ հմայիչ ընթերցուածները:

Ձեռք կրնար ոչ մէկ արդարացումներով պաշտպանել այդպիսիներուն գոյութիւնը, առարկելով թէ եկեղեցական արարողութիւնք ծիսակատարներու և մաղթանքասաց պաշտօնեաներու ալ պէտք ունին:

Ամենապարզ ժամասացութիւն մը իսկ ոչ մէկ պայման կամ չափ կրնայ պարտադրել մտաւորական զարգացման նկատմամբ, որու գոյութեամբ ընդհակառակը ալ աւելի արժէք պիտի ստանար կատարուած ու է արարողութիւն, աւելի տպաւորիչ ու հասկնալի դառնալով:

Այս մասին, կուսակրօն եկեղեցականութիւնը անհամեմատ աւելի բարձր հանդամանքներու եւ պայմաններու տակ կը ներկայանայ, և չենք յիշեր ոչ մէկ վեղարաւոր — գէթ մեզի ժամանակակից շրջաններու մէջ — որ քահանայութեան չափ թեթեւ պայմաններու ու միջոցներու տակ նետուած ըլլայ պատասխանատու եւ լուրջ ասպարէզը, հետեւաբար եպիսկոպոսը

կամ վարդապետը իրենց հմայքը պահած են ժողովըրդային հոգեբանութեան վրայ:

Կը կարծենք ուրեմն թէ միակ միջոցը որ պիտի նպաստէր նաեւ քահանայութեան ասպարէզին բարձրացման, մասնաւոր օրէնքի մը անյետաձգելի կիրարկումը պիտի ըլլար, անոնց ընտրութեանը վերաբերող անաչառ պայմաններ դժող և անկողմնակալ ոգւով մը գործադրութեան դնող յատուկ կանոնադրի մը պատրաստութեամբ:

Եւ այն ատեն, ու ե թեկնածուի մը բարոյական, մտաւորական եւ ընկերային վիճակը՝ խիստ նախաքննութեան մը բովէն անցընելով, ըստ այնմ պէտք է արտօնել ընծայացուն՝ յատուկ վկայադրով մը ներկայանալու ձեռնադրութեան վսեմ խորհուրդին:

Չի բաւեր պահանջել քահանայութեան բարձրացումը պղատոնական ոգորումներով. դրական միջոցներ պէտք են՝ օժտելու համար հայ եկեղեցին արժանաւոր քահանաներով և «ժողովուրդէն ծնած, ժողովըրդին համար» ասացուածքը տառացիօրէն արդիւնաւորելու համար:

Եկեղեցականութեան վերակազմութեանը եւ անոր բարեփոխմանը, ինչպէս նաեւ արդի պայմաններու համապատասխան եկեղեցականներ ունենալու թախանձագին թելադրութիւններու ընթացքին, խորհրդածութիւններու իբրեւ վերջակէտ, պիտի փափաքէի անգամ մը եւս կրկնել թէ, մասնաւորաբար դրական աշխատութիւններու եւ կրօնաբարոյական հեղինակութիւններու նկատմամբ եկեղեցականներու ցոյց տալիք եռանդը պիտի հրաւիրէ իրենց վրայ ժողովուրդին յարգանքն ու համակրութիւնը: Այն ատեն պիտի ներկայանան ոչ միայն իբր հասարակ ծիսակատարներ, այլեւ գաղափարի մշակն՝ ր և ատկէ պիտի նպաստաւորութիւն փոխադարձաբար կղերն ու ժողովուրդը:

Կրօնական գրականութիւնը, քարոզչութեան հետ

հաւասար, ապահով միջոցներէն մին է ժողովրդականացնելու համար կրօնի ներշնչումները ու ոգին ամէն երգիքի տակ:

Մտաւորական մարդը՝ նոյնացած հոգեւորական մարդուն մէջ՝ շատ աւելի տպաւորիչ պիտի դարձնէ սքեմին լրջութիւնը, եւ այնքան պատկառելի պիտի ըլլայ որքան ներքին մարդը, իր ներկայացուցած արժանիքներով:

Իր պաշտօնին կարեւորութեամբը ծանօթ և հայ եկեղեցականութեան բարձրացումին նախանձախնդիր հոգեւորականի մը հետեւեալ տողերը նոյնութեամբ կ'արտատպենք, իբրեւ լաւագոյն վերջաբանը որ կը խտացնէ իր մէջ մեր նպատակին բովանդակ միտքն ու իմաստը:

Ահ հերիք է որքան մենք, եկեղեցականներս, օրին ապրող, սովորական եւ ընթացիկ գործունէութեամբ բուսականացնող, միշտ զբաղեցանք երկրորդական եւ առօրեայ հարցերով, մոռնալով էականը, երբ չափուած քայլերով ու խնամեալ ծրագրով հարկ է եղբայրական գործակցութեամբ փութանք ազգային դարբնոցարանին մէջ կուէլ կոփելու կերտուածքը բարոյական եւ մտաւորական վերածնունդին վաղուան հայութեան:

Ու ամէն բանէ առաջ եւ գործէն առաջ անհրաժեշտ է գործիքը պատրաստել:

Հայ եկեղեցիէն առաջ պէտք է հայ եկեղեցականը բարեկարգել, որով հնար պիտի ըլլայ մեզ պատրաստել վաղուան սերունդին համար նոր եւ առօրե եկեղեցականութիւն մը, որ ժամանակին համապատասխան մտքի մշակոյթին հետ եւ ասկէ աւելի ունենալով զօրեղ գաստիարակութեամբ կազմուած ուժեղ նկարագիր մը, առանց տատանելու փչող քամիներէն, նպատակին գիտակցութեամբ ոգեւորուն, նետուի ասպարէզ, իբրեւ կրօնական վերածննդեան առաքեալ:

Հայ եկեղեցին, որ այնքան մեծ եւ փառաւոր պատմական դեր մը կատարած է ազգային դարաւոր կեանքին մէջ եւ հայ լեզուին հետ եղած է զօգակապը ցիրուցան եղած ժողովուրդին, այսօր ալ պէտք ունի վերապրելու, որ ինքն ալ իր կարգին կենդանացնէ ժողովուրդը:

Եկեղեցին՝ ժողովրդային առաւելագոյն մեծամասնութեան հոգեկան վերազարթումին և բարոյական կեանքին առաջապահ ջահակիրն է, և իր հոյակապ դերին մէջ իրաւունք ունի պահանջելու որ զինքը ներկայացնող եկեղեցականութիւնը հանրութեան մշտակայ նախանձախնդրութեան առանցքը մնայ միշտ:

Աթոռներու միջև անխտրականութեան ոգին հրաշքներ կրնայ գործել, և հոգեւորական ուխտեալները, իրենց հաւաքական զոհաբերութիւնները մէկտեղելով, կարող են լաւագոյն դիրքի մը վրայ պահել կրօնքի այդ բարձրագոյն ներշնչաբանները:

Էջմիածնայ Մայր Աթոռը, որ ցարդ գերագոյն հեղինակութեամբ վարած է Հայ Առաքելական վերին իշխանութեան իր դերը, որքան ալ աննպաստ պայմաններու ցանցի մը մէջ գտնուի, չի կրնար դադրիլ ընդհանրական հովուապետի և սրբազան գահակալի իր հոգեւոր հմայքէն ու դիրքէն:

Պատմական տուեալներ, դարաւոր աւանդութիւններ և կրօնազաղափարական կորիզը Հայ Եկեղեցւոյ ուղղափառ դաւանութիւններուն, անքակտելիօրէն կապած են լուսաւորչական գահը և իր համապիւռ ժողովուրդը, իրարու մօտ, իրարու մէջ, իրարու համար:

Այս հաւաքական պայմաններուն տակ ներկայացող վերին իշխանութենէն՝ կ'ակնկալուի հրամայել հմուտ և հեղինակաւոր եկեղեցականներէ ընտրեալ

համագումար ժողովի մը կազմութիւնը, որ լիազօրութիւնը պիտի ունենայ եկեղեցւոյ և եկեղեցակահովածեան պարտքի և իրաւունքի ճշգրիտ օրէնսդրութեան հիման վրայ բանաձեւել արդի պայմաններու համապատասխան կանոնադիր մը, որ բովանդակէ իր մէջ եկեղեցւոյ ներքին ու յարաբերական, արարողական ու ծիսական սովորութեանց և անոնց կիրարկումին նկատմամբ հարկեցուցիչ բարեփոխութիւնները:

Չենք կրնար երկմտիլ թէ հայ կրօնասէր ժողովուրդը ընդ առաջ պիտի երթայ իր դարաւոր եկեղեցիին բարելաւմանը ձգտող ամէն տեսակ կարգադրութեանց, և ընդհանուր Հայութեան ուղղութեամբ մը արձագանգ պիտի գտնէ ամէն սրտերու մէջ ու յառաջ պիտի բերէ այն նիւթական ու բարոյական աջակցութիւնները որոնք անհրաժեշտ են եկեղեցական լիազօր համագումարը լաւագոյն պայմաններու տակ արդիւնաւորելու համար:

ՆԻՒԹԵՐՈՒ ՑԱՆԿԸ

	Էջ
Հայ եկեղեցականութիւնը եւ իր դերը	3
Հայ կղերը	5
Քաճանայութիւն	12
Համագործակցական	17
Կրօնի Գաղափարականը	21
Հոգեւոր ասպարէզ	26
Գրչի դերը	30
Վաղուան եկեղեցին	34
Պաշտօն եւ պաշտօնեայ	41
Անդրադարձում	48
Առաջարկ մը	59

ՄԷԶԲԵՐՈՒՄՆԵՐ

	Էջ
Բարձր. Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարք Գուրեան	9
Գեր. Տ. Խոսրով Եպս. Պէմբրիկեան	13
» Տ. Մեսրոպ » Նարոյեան	19
» Տ. Գնէլ » Գալէմքերեան	24
Արժ. Տ. Զարմայր Ա. Քմյ. Կէօղիւրեան	39
Գեր. Տ. Ղեւոնդ Եպս. Գուրեան	43
» Տ. Գրիգորիս Եպս. Պալաքեան	57

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0172090

